

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

**Hanefilere Göre İman'ın Tanımı ve
Dil ile İkrar'ın İman Tanımındaki Yeri**

Muhammed Fatih Özdemir

© Her hakkı mahfuzdur ve yazarına aittir.

yazan/çeviren/yayına haz.
Muhammed Fatih Özdemir

1. Baskı Kasım 2021
2. Baskı Mart 2022
3. Baskı Ekim 2024/1446

ISBN 978-605-82634-8-2

tasarım/kapak/dizgi
Muhammed Fatih Özdemir

www.ibnihisam.com
bilgi@ibnihisam.com

Îzâhât

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على رسولنا محمد وعلى آله وصحبه اجمعين

Dil ile ikrarın iman tanımındaki yeri konusunda, hanefiler arasında bir takım farklılıkların bulunduğu bilinen bir husus. Hanefiliği (Ehl-i Sünneti) temsil edecek bir mahfil olmadığından olsa gerek, herkes, meseleyi kendi fikrine yarayacak şekilde istismar etme gayretinde. Bir çok meselede olduğu gibi bu meselede de kargaşa var. Ara ki, derde derman bulasın! Hal böyle olunca, insan, '*Acaba, geçmişte meşayih-i hanifiyye bu hususta neler fikretmiş?*'

6 • Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

sorusuna, cevap arama ihtiyacı hissediyor. Bu kısa kitapçığı, bu soruya cevap olmak üzere hazırladım.

Yaygın kanaate göre; hanefiler arasında, iman tanımında, ikrarın konumu hususunda iki farklı görüş mevcut. Bu iki görüşü, şu şekilde özet olarak ifade edebiliriz: Birinci görüş: **“Tasdik imanın asıl rüknü, ikrar ise zaid rüknüdür.”** şeklinde ifade edebileceğimiz görüştür. Bu, hanefi meşayih-i içerisinde fukahanın tercih ettiği görüştür. İkinci görüş ise ise: **“İman, kalb ile tasdiktir. Dil ile ikrar ise dünyada islam ahkâmının icrası için şarttır.”** şeklinde ifade edebileceğimiz görüştür. Bu ise başta İmam Maturudi'nin (ra) kabul ettiği, kalamcı hanefilerin tercih ettiği görüştür.

Yaygın kanaata göre, fukahanın mezhebi şöyle: İkrar, imanın rüknüdür. Mazeretsiz terkedildiği taktirde, itikad da terkedilmiş olur. **Yaygın kanaata göre, kalamcı hanefilerin** mezhebi ise: İkrar, imanın rüknü değildir. İkrarı terk etmek, itikadı terk etmek manasına gelmez. Kişi Allah katında mümindir.

Yaptığım araştırmada, yukarıda özet olarak aktardığım yaygın kanaatin doğruyu tam yansıtmadığını gördüm. Meselenin aslını göstermek için bu kısa kitapçığı hazırladım.

Bu çalışmamda, **İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe** (rh) hazretlerinden başlayarak sonrasında gelen otuz hanefi alimin, tasdik-ikrar münasebeti hususundaki görüşlerini dercettim. Bütün hanefilerin bu hususdaki görüşlerini toplamak gibi bir iddiam yok. Fakat bu hususta söz söylemiş, belli başlı meşayih-i hanifiyyeden (rh) ileri gelen alimlerin görüşlerini bu küçük kitapçıkta topladım. Türkçe tercümeleri bulunan metinleri ilgili tercümeden naklettim. Fakat çoğu metnin türkçe tercümesi bulunmuyor. Bu sebeple; çoğunlukla metinleri ben tercüme ettim. Tercümelerini naklettiğim metinlerin arapça ibarelerini de ekledim. Ayrıca min gayr-i haddin, meselenin daha iyi

anlaşılabilmesi için, bir değerlendirme yazısı yazdım.

Önceki basımda, bazı hatalar yaptığımı farkettim. Bu hataları tashih ettim ve daha önceki baskılarda olmayan bazı alimleri ekledim.

Bu araştırmanın istifadeli olmasını yüce mevladan niyaz ederim. Temennim odur ki, bütün bu gayretler, ruz-i mahşerde taksiratımızın affına vesile olsun. Allah'ım! Beni, annemi, babamı ve bütün müminleri dehşetli günün azabından koru! Bizleri bağışla! Gayret bizden, tevfik Allah'tan!

18/07/2024

۲۱/محرم/۱۴۴۶

Muhammed Fatih Özdemir

8 • Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

İmâm-ı Azâm Ebu Hanîfe (ö. 150/767):

İmam-ı Azam Ebu Hanife (Rh) el-Fıkhu'l Ekber isimli eserinde imanı şöyle tanımlamaktadır:

"İman; ikrar ve tasdiktir."⁽¹⁾

İmam-ı Azam Fıkıh-ı Ebsat isimli eserinde imanı şöyle tanımlamaktadır:

"Eğer 'İmanın yeri neresidir?' diye sorulursa onun kaynağının ve yerinin kalp olduğu, fer'inin de cesette bulunduğu söylenir."⁽²⁾

İmam-ı Azam Vasiyye isimli eserinde imanı şöyle tanımlamaktadır:

"İman; Dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. Tek başına ikrar ile iman sahih olsaydı, münafigları mümin kabul etmek gerekirdi. Oysa Allah Teala münafiglar hakkında (Allah o münafigların yalancı olduklarına şahitlik eder) {Münafikun-1} buyurmaktadır. Tek başına marifet ile iman sahih olsaydı, ehli kitabı mümin kabul etmek gerekirdi. Oysa Allah Teala ehl-i kitab hakkında (Kendilerine kitab verdiklerimiz, onu [Muhammed'in sav peygamber olduğunu] kendi çocuklarını bildikleri gibi bilirler) {Bakara-146} buyurmaktadır."⁽³⁾

İmam-ı Azam el-Alim ve'l-Müteallim isimli eserinde ikrar-tasdik münasebeti hususunda şunları söylemektedir:

"Alim: İman; tasdik, marifet, yakin, ikrar ve islamdır. İnsanlar tasdik bakımından üç kısımdır. **Birincisi;** Allah Teala'dan kendilerine ulaşanları kalpleri ve dilleri ile tasdik edenler. **İkincisi;** dilleri ile tasdik edip, kalpleri ile tekzip (yalanlayanlar) edenler. **Üçüncüsü;** kalpleriyle tasdik edip, dilleri ile tekzip edenler.

Talebe: Hakikatine ulaşamadığım bir meseleyi açtınız. Bu üç kısımdakilerin Allah katında mü'min olup olmadıklarını bana anlatabilirmisiniz?

Alim: Kim Allah'ı (cc) ve Onun katından gelenleri kalple ve dille tasdik ederse; hem Allah katında hem de insanlar katında mü'mindir. **Kim** diliyle tasdik edip, kalbiyle tekzip ederse; insanlar katında mü'min, Allah katında kafirdir. Çünkü insanlar onun kalbinde olanı bilmezler. Bu kimseler açıkladıkları ikrar ve şehadet sebebiyle mü'min olarak isimlendirilirler. İnsanlar için kalplerde olanı bilme mükellefiyeti yoktur.

(1) Ebu Hanife, Fıkıh-ı Ekber, ibnihisam.com, s 8, Ankara 2020.

(2) Ebu Hanife, Fıkıh-ı Ebsat, ibnihisam.com, Tah: M.Fatih Özdemir, s 24, Ankara 2023.

(3) Ebu Hanife, Vasiyye, ibnihisam.com, s 5, Ankara 2020.

امام الاعظم ابو حنيفة (ت ١٥٠/٧٦٧):

قال ابو حنيفة (رضى الله عنه) فى الفقه الاكبر:
«والايمان هو الاقرار والتصديق»^(١)

قال ابو حنيفة (رضى الله عنه) فى الفقه الاوسط:

«فان قيل اين مستقر الايمان يقال معدنه ومستقره القلب وفرعه فى الجسد»^(٢)

قال ابو حنيفة (رضى الله عنه) فى الوصية:

«الْإِيمَانُ إِقْرَارٌ بِاللِّسَانِ وَتَصْدِيقٌ بِالْجَنَانِ وَالْأَقْرَارُ وَحْدَهُ لَا يَكُونُ إِيْمَانًا لِأَنَّهُ لَوْ كَانَ إِيْمَانًا لَكَانَ الْمُنَافِقُونَ كُلُّهُمْ مُؤْمِنِينَ وَكَذَلِكَ الْمَعْرِفَةُ وَحْدَهَا لَا تَكُونُ إِيْمَانًا لِأَنَّهُا لَوْ كَانَتْ إِيْمَانًا لَكَانَ أَهْلُ الْكِتَابِ كُلُّهُمْ مُؤْمِنِينَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى فِي حَقِّ الْمُنَافِقِينَ ﴿وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ﴾ [المنافقون: ١] وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى فِي حَقِّ أَهْلِ الْكِتَابِ ﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبَاءَهُمْ﴾ [البقرة: ١٤٦]»^(٣)

قال ابو حنيفة (رضى الله عنه) فى العالم والمتعلم:

«قال العالم الايمان هو التصديق والمعرفة واليقين والاقرار والاسلام والناس فى التصديق على ثلاثة منازل فمنهم من يصدق بالله وبما جاء منه بقلبه ولسانه ومنهم من يصدق بلسانه ويكذب بقلبه ومنهم من يصدق بقلبه ويكذب بلسانه *
قال المتعلم لقد فتحت لى مسألة لم اهدت اليها فاخبرنى عن اهل هذه المنازل الثلاثة اهم عند الله مؤمنون *

قال العالم من صدق بالله وبما جاء من عند الله بقلبه ولسانه فهو عند الله عز وجل وعند الناس مؤمن ومن صدق بلسانه وكذب بقلبه كان عند الله عز وجل كافراً وعند الناس مؤمناً لان الناس لا يعلمون ما فى قلبه وعليهم ان يسموه مؤمناً بما ظهر لهم من الاقرار بهذه الشهادة وليس لهم ان يتكلفوا علم القلوب ومنهم من يكون يتكلفوا علم القلوب ومنهم من يكون عند الله عز وجل مؤمناً

(١) ابو حنيفة، الفقه الاكبر، ص ٨، ibnihisam.com، أنقرة ٢٠٢٠/١٤٤١.

(٢) ابو حنيفة، الفقه الاوسط، تحقيق: محمد فاتح اوزدمير، ص ٢٤، ibnihisam.com، أنقرة

٢٠٢٣/١٤٤٥.

(٣) ابو حنيفة، وصية الامام، ص ٥، ibnihisam.com، أنقرة ٢٠٢٠/١٤٤١.

10• Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

Onlardan bir kısmı da Allah indinde mü'min, insanlar katında kafirdir. Bu takiyye durumunda diliyle küfür izhar ettiği halde Allah katında mü'min olan kimsedir. Allah katında mümin olduğu halde, o kimsenin takiyye yaptığını bilmeyen tarafından kafir olarak isimlendirilir"⁽⁴⁾

İmam-ı Azam ilerliyen sayfalarda şunları söylemektedir:

"Alim: Allah Teala insanları kalplerinde bulunanlardan dolayı mü'min veya kafir olarak isimlendirmiştir. Çünkü Allah kalplerde olanı bilir. Biz de insanları lisanlarından zuhur eden, tasdik, tezkib, din ve ibadet ile mü'min veya kafir olarak isimlendiririz. Bunun misali; tanımadığımız fakat mescidde aynı kibleye yöneldiğimiz bir topluluğu mü'min olarak isimlendirip selam vermemizdir. Halbuki onlar yahudi veya hristiyan olabilirler. Bunun gibi; Rasulullah (sav) zamanında münafıklar, kalplerindeki tezkib sebebiyle, Allah katında kafir oldukları halde, dilleriyle mü'min olduklarını izhar etmeleri sebebiyle iman edenler tarafından mümin olarak isimlendirilirlerdi. Kim bizim milletimizden olursa izhar ettikleri sebebiyle o kimseyi mü'min sayarız. Halbuki bu kimsenin kafir olması mümkündür. Bazı insanları da mü'minlere şeklen benzemeyip kafirlere şeklen benzedikleri için kafir olarak isimlendiririz. Halbuki bunların, bilgimiz dışında iman edip namaz kılmaları dolayısıyla Allah katında mü'min olmaları mümkündür. Bu şekilde bilmemiz sebebiyle Allah Teala bizi hesaba çekmez. Çünkü Allah Teala bizi kalplerde olanı ve gizli olanı bilmekle mükellef tutmamıştır. Rabbimiz bizi, insanların zahiren yaptıklarına göre onları mü'min olarak isimlendirmek, onları sevmek veya sevmemekle mükellef tutmuştur. Kalplerde gizli olanı ancak Allah Teala bilir. Bunun gibi Allah Teala, kiramen katibin meleklerine insanların zahiren işlediklerini yazmalarını emretti. Melekler de kalpte olanı bilemezler. Çünkü kalplerde olanı Allah Teala ve Allah'ın vahiy gönderdiği peygamber dışında kimse bilemez."⁽⁵⁾

"Bil ki; Allah'a iman katiyen nesh edilemez. İmanı bile isteye terk etmeye ruhsat yoktur. İman için; Allah'ı kalp ile bilmek ve dil ile tasdik etmek gereklidir. Bir kimsenin, göz açıp kapayıncaya kadar kısacık bir süre bile imandan habersiz olması caiz değildir. Kişinin iman konusundaki cehaleti kafir olduğunun işaretidir."⁽⁶⁾

(4) Ebu Hanife, el-Alim ve'l Müteallim, ibnihisam.com, s. 13. Ankara 2023.

(5) Ebu Hanife, el-Alim ve'l Müteallim, Tah: M.F.Özdemir, ibnihisam.com, s. 27-28.

(6) Ebu Hanife, Risaletü Ebu Hanife İla Osman el-Betti, Thk:M.F. Özdemir, s. 7, Ankara 2024

وعند الناس كافراً وذلك بأن الرجل يكون مؤمناً بالله تعالى ويظهر الكفر بلسانه في حال التقية فيسميه من لا يعرف أنه يتقى كافراً وهو عند الله عز وجل مؤمن» (٤)

«قال العالم الله تعالى يسميهم مؤمنين وكفاراً بما في قلوبهم فانه عز وجل يعلم ما في القلوب ونحن نسميهم مؤمنين وكفاراً بما يظهر لنا منهم على السنتهم من التصديق والتكذيب والدين والعبادة وذلك بأننا لو انتهينا الى قوم لا نعرفهم غير أنهم في المساجد مستقبلين القبلة يصلون سميناهم مؤمنين وسلمنا عليهم وعسى ان يكونوا يهوداً او نصارى وكذلك كان المنافقون على عهد رسول الله ﷺ كان المسلمون يسمونهم مؤمنين بما يظهر لهم من الاقرار وهم عند الله عز وجل كفار بما في قلوبهم من التكذيب فن ههنا زعمنا انا نسمى اناساً مؤمنين بما يظهر لنا منهم وعسى ان يكونوا عند الله عز وجل كفاراً وآخرين نسميهم كفاراً بما يظهر لنا من زى الكفار من غير ان يكون فيهم من زى المؤمنين شئ وعسى ان يكونوا عند الله عز وجل مؤمنين من قبل ايمانهم بالله تعالى ويصلون من غير ان نعلم نحن ذلك منهم ولا يؤخذنا الله تعالى بذلك لانه لم يكلفنا علم القلوب والسرائر وأما كلفنا ربنا عز وجل ان نسمى الناس مؤمنين ونحبهم ونبغضهم على ما يظهر لنا من قبلهم والله اعلم بالسرائر وهكذا امر الله عز وجل الكرام الكاتبين ان يكتبوا ما يظهر لهم من الناس وليسوا من القلوب بسبيل لان علم القلوب لا يعلمه الا الله عز وجل او رسول يوحى اليه فمن ادعى علم القلوب بغير وحى فقد ادعى علم الرب ومن زعم انه يعلم من علم القلوب ما يعلم رب العالمين فقد اتى بعظيم واستوجب النار مع الكفار» (٥)

«واعلم ان الايمان بالله لم ينسخ قط ولا شئ منه ولا رخص لاحد في تركه عمداً قط والايمان بالله ينبغي ان يكون معرفته بالقلب وتصديقه باللسان ليس لاحد ان يحجل في الايمان طرفه عين ولم يعرف الايمان حتى يسأل غيره فتخبر كان كافراً مادام جاهلاً» (٦)

(٤) ابو حنيفة، كتاب العالم والمتعلم، ص ١٣، ibnihisam.com، آقرة ١٤٤٦

(٥) ابو حنيفة، كتاب العالم والمتعلم، تحقيق: محمد فاتح اوزدمير، ص ٢٧-٢٨.

(٦) ابو حنيفة، رسالة ابى حنيفة الى عثمان البقي، ص ٧، ibnihisam.com، آقرة ٢٠٢٤.

12• Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

et-Tahâvî (ö. 321/933):

"İman; dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir." ⁽⁷⁾

Ebü Mansûr el-Mâturîdî (ö. 333/944):

İmam Maturidi'nin (rh) Kitabü't Tevhidde "İman mahza dil ile ikrardır." ⁽⁸⁾ diyen Kerramiyyeye karşı iman "Kalp ile tasdiktir." tanımını müdafa ederken, aynı zamanda "Kelime-i şahadeti söylemenin kalpdeki imana kılavuz olduğunu" ifade ettiğini mütalaa ediyoruz.

"Allah (Kalbi imanla dolu olduğu halde inkara zorlanan hariç) Nahl-106 buyururken, kalbin ifadesi olmamak şartıyla dille sarfedilen inkar söylemlerini sahipleri için bir küfür sebebi kılmamış, böyle bir sonucu kalbin imanı sayesinde geçerli kabul etmemiştir. Şu halde kalbin iman yatağı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kelime-i şahadeti dilleriyle ifade edinceye kadar insanlarla savaşılabacağını beyan eden hadiste, dille ikrarın iman yerine geçtiği veya imanın kalpte oluşmayacağı iddiası lehine delil olma durumu yoktur. Burada söz konusu olan kelime-i şahadeti söylemenin (kalpteki) imana kılavuzluk yapması ve onu ifade etmesidir. Böylelerinin beyanı, ifadelerinin içeriğine bağlı olarak zahiri hükümlerde geçerli kılınır, çünkü işin iç yüzünü bilme imkanına sahip değiliz. Zaten insanlar arasında ortak bütün işler bu esasa bağlı olup ilgililerin bilebilecekleri çerçevede belli hükümlere bağlanmaktadır, bununla birlikte olayların başka gerçeklere sahip olmaları daima mümkündür. Bizim burada anlattıklarımızda da bu hususun ispatı vardır. Ayrıca kafirler ile müminleri birbirinden ayırmak için uygulanagelen yöntemde aynı mahiyettedir; bu husus için simgeler çeşitli kıyafetler yahut da belli gruplarla bulunma gibi durumlar göz önünde bulundurulur, haddizatında bu sayılanlar küfür veya İslam'ın kendisi değilse de; işte dille kelime-i şahadeti söylemek de aynı durumdadır. İman olayına ve kalbi hususlara vakıf olmaya dair naslar çerçevesinde açıkladığımız ayetler de aynı konumdadır, şu an tartıştığımız mesele de. Nihai gerçeği bilen Allah'tır." ⁽⁹⁾

"İmanın ikrardan ibaret olduğunu kabul edenlere sorulur: Zahiri hükümlerin uygulanması sırasında münafık ve benzeri grupların iman beyanlarının yeterli görülmesi imanın sadece ikrardan ibaret olduğunun

(7) Tahavi, el-Akaidü't Tehaviyye, s. 20, Daru'l Beşarü'l İslamiyye, Beyrut 1993.

(8) Ebul Muin en-Nesefi, Tabsiratü'l Edille, H. Atay-Ş. Düzgün, c. 2, s. 406.

(9) Ebu Mansur el-Maturidi, Kitabü't Tevhid - Açıklamalı Tercüme, Terc: Bekir Topaloğlu, s. 568, İsam 2015.

الطحاوى (ت ٣٢١/٩٣٣):

«والايمان هو الاقرار باللسان والتصديق بالجنان»^(٧)

ابو منصور الماتريدى (ت ٣٣٣/٩٤٤):

قال النسفى فى مذهب ابى منصور "وقال بعضهم: هو التصديق بالقلب واليه ذهب الشيخ الامام ابو منصور الماتريدى وهو مروى عن ابى حنيفة"^(٨)

قال ابو منصور (رحمه الله) فى كتاب التوحيد:

«وقد قال الله : ﴿اَلَا مَنْ اُكِرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْاِيْمَانِ﴾ [النحل: ١٠٦] لم يجعل لهم كفراً باللسان اذا لم يكن عبارة عن القلب، ومنع ذلك بايمان القلب فثبت ان القلب هو موضع الايمان. وبالله التوفيق.

وليس بما يُقَاتَلُونَ الى ان يشهدوا باللسان دليل [على] انّ ذلك هو الايمان، او لا ايمان بالقلوب؛ بل ذلك منهم دليل الايمان وعبارة عنه. فيقبل قولهم فى الاحكام الظاهرة بحق العبارة بما لا سبيل لنا الى حقيقة العلم به. وعلى ذلك عامة الامور بين الخلق محمولة على ما يحتمله وسعهم من المعارف وان كانت لها حقائق غيرها. مع ما كان فى الذى بيننا دلالة ذلك. وكذلك الامر المتوارث فى التفصيل بين الكفر[ة] وبين المؤمنين بالاعلام وانواع الزي، او المخالطة مع الاهل وان لم يكن تلك بكفر ولا اسلام، فثله امر العبارة باللسان. وعلى هذا ما بيننا من الآيات فى العلم بالايمان وامر القلوب فيما جاء به النصوص فثله الذى نحن فيه. والله اعلم»^(٩)

«ثم يقال لهم: فان كان ما يُقبل منهم من الايمان فى ظواهر الاحكام باللسان دليلاً على أنّه [هو] خاصة، فلم تُحرّموا به الغفران والموعود على الايمان من النعيم

(٧) الطحاوى، العقائد الطحاوية، ص ٢٩، دار البشائر الاسلامية.

(٨) ابو المعين النسفى، تبصرة الأدلة، ج ٢، ص ٤٠٦.

(٩) ابو منصور الماتريدى، كتاب التوحيد، ص ٤٧٣-٤٧٤، مكتبة الارشاد، بيروت ٢٠١٠.

14• Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

delilini teşkil ediyorsa beyanlarının mevcudiyetine rağmen neden mağfiretten ve imanın karşılığı olarak vaad edilen ebedi nimet ve sonsuz mukafattan mahrum bırakılmışlardır?"⁽¹⁰⁾

"Müşriklerle karşı kalplerinde sakladıkları değil, izhar ettikleri şirk ve küfür üzerine savaşılr, fakat bununla şirkle küfrün kalpde bulunmaması gerekmemektedir. İhtimalden uzak olmayan bir husustur ki iman edinceye kadar müşriklerle savaşılmaması emredilir, sonra -gerçekten imanın yatağı kalp ise de- dilleriyle iman izhar ettikleri taktirde savaş menedilir, çünkü bu dış görünüş imanın asıl yerinin kalp olmasına engel teşkil etmez."⁽¹¹⁾

"Rasulullah'tan gelen bir haberde, "Allah'tan başka tanrı yoktur, deyincede kadar insanlara karşı savaşılmakla görevlendirildim," bir rivayette "kelime-i şehadet getirinceye kadar" buyurulmaktadır. Buna göre kelime-i şehadet imanın ta kendisi değil, öldürülmemenin sebebi olmaktadır."⁽¹²⁾

Görüldüğü üzere, **İmam Maturudi (rh)** insanlar arasındaki işlerin zahire göre yürütüldüğünü, kalplerde olanı bilmemizin mümkün olmadığını, **imanın yerinin kalp olduğunu ve kelime-i şehadetin kalpteki imana kılavuz olduğunu** sarahaten ifade buyurmuştur.

Hakîm Es-Semerkindî (ö.342/953):

Hakîm Es-Semerkindî (rh) imanı şöyle tarif etmiş:

"[44. MESELE] Mümin olan kimseye şunu bilmek vaciptir: İman kalp ve lisan olmak üzere iki aza üzeredir. **Dil ile ikrar etmeksizin, kalp ile tasdik etmek, mümin olmak için yeterli değildir. Dilsiz veya başka bir özü olanlar müstesna. Bunun için; dil ile ikrar, kalp ile tasdik olmaksızın hiçbir şekilde mümin olmak için yeterli değildir.** İman, Allah Teala'nın uluhiyetini ve rububiyetini kalp ile bilmek -kalp ile bilmek kul tarafından Allah Teala'nın birlenmesidir- dil ile ikrar, marifet, ve tevhid imanın başıdır. **Kim ki, dil ile ikrar edip, kalp ile marifet etmezse münafıktır. Kim de, Kalp ile marifet edip, dil ile ikrar etmezse kafirdir.** Allah Teala buyurdu ki: [Bil ki, Allahtan başka ilah yoktur.](Muhammed:19) Âkil için bu kadarı kâfidir!"⁽¹³⁾

(10) Ebu Mansur el-Maturidi, *Kitabü't Tevhid*, s. 570.

(11) Ebu Mansur el-Maturidi, *Kitabü't Tevhid*, s. 570.

(12) Ebu Mansur el-Maturidi, *Kitabü't Tevhid*, s. 571.

(13) Hakîm Es-Semerkindî, *es-Sevâdu'l A'zam*, Nuruosmaniye/2149, 63a-63-b.

Bkz: Hakîm Es-Semerkindî, *es-Sevâdu'l A'zam*, s. 63, *Dar'ul Yasin*, İstanbul 2013.

الدائم والثواب/الجزيل؟ ثم بما لا يجوز لهم عبادة في الحقيقة ولا ينالون بها فضيلة عند الله دليل على أنهم ليسوا بمؤمنين. ولا قوة الا بالله»^(١٠)

«ويقاتل على ما يظهرون من الشرك والكفر دون ما يضمرون، ولم يجب بهذا ان لا يكون الشرك والكفر بالقلوب. فما يبعد ان يؤمر بالقتال حتى يؤمنوا، ثم يُمنع عن القتال اذا اظهروا الايمان باللسان وان كان حقيقة موضع الايمان القلب اذ لا يمنع هذا كونه فيه. والله الموفق.»^(١١)

«ثم يقال لهم: في الخبر «أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا لا اله الا الله» وقيل: «حتى يشهدوا» فيكون الشهادتان سبب منع القتل لا حقيقة الايمان. والله الموفق.»^(١٢)

الحكيم السمرقندى (ت ٣٤٢/٩٥٣):

«[المسئلة الرابعة والاربعون] وما ذكرنا انه ينبغي له ان يعلم ان الايمان على الجارحتين القلب واللسان ولا ينفع القلب بغير اللسان الا من كان له عذر البكم والخرس ولذلك اللسان لا ينفع بغير القلب على كل حال والايمان هو معرفة بالقلب بالوهيته وربوبيته والمعرفة بالقلب انه واحد هو من العبد توحيد والاقرار باللسان بالمعرفة والتوحيد هو رأس الايمان فن اقر بلسانه انه واحد ولم يعرف بقلبه انه واحد فهو منافق ومن عرف الله بقلبه انه واحد ولم يقر بلسانه فهو كافر وذلك قوله تعالى ﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ [محمد: ١٩] ففي هذا كفاية لمن كان له عقل.»^(١٣)

(١٠) ابو منصور الماتريدى، كتاب التوحيد، ص ٤٧٤-٤٧٥.

(١١) ابو منصور الماتريدى، كتاب التوحيد، ص ٤٧٥.

(١٢) ابو منصور الماتريدى، كتاب التوحيد، ص ٤٧٥.

(١٣) الحكيم السمرقندى، السواد الاعظم، نور عثمانية/٢١٤٩، ٦٣-٦٣-ب.

16• Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

Ebu'l-Leys es-Semerkindî (ö.373/983):

"**Mesele:** Kelime-i şهادet getirmek farz mıdır? Sünnet midir? **De ki:** Bütün enbiya ve resullerin (as) getirdiği şeyle [kelime-i şهادetle] Allah Teala'nın birliğini ikrar etmek, farzdır. Bunu tekrar etmek ve bu hal üzere devam etmek ise sünnettir. **Mesele:** Allah Teala'yı nasıl biliriz? **De ki:** Allah Teala'nın keyfiyetini bilemeyiz. Ancak Allah Teala'nın kendisini bize bildirdikleriyle Allah Teala'yı bilebiliriz. **Mesele:** İman, İslam, İhsan nedir? **De ki:** İman; dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. İslam; Allah Teala'nın emirlerine uymak, nehyettiklerinden kaçınmaktır. İhsan, minnet ettirmeden, halka şefkat göstermektir. **Başka bir cevabı:** Sanki Allah Teala'yı görüyormuşçasına ona ibadet etmektir. Her ne kadar biz onu görmesekte, o bizi görmektedir. **Mesele:** Şakik el-Belhi'ye (194/810) İman nedir? Marifet nedir? Tevhit nedir? Şeriat nedir? Din nedir? Diye soruldu. **Şöyle buyurdu: İman:** Allah Teala'nın birliğini ikrar etmektir. **Marifet:** Allah Teala'yı, keyfesiz, keyfiyetsiz ve bila-teşbih bilmektir. **Tevhid:** Muvahhid tarafından; ihlas ile baştan itibaren, rabbulaleminin birliğini, benzerinin olmadığını ve bütün kemâl sıfatlarla muttasıf olduğunu ikrar etmektir. **Şeriat:** Emirlerle uyma, nehyedilenlerden uzak durma hususunda Allah Teala'ya itaat etmek demektir. **Din:** Ölünceye kadar bu dört şeyde (iman, marifet, tevhit, şeriat) sabit ve daim olmaktır. (...) **Mesele:** İman mahluk mudur, değil midir? **De ki:** İman; ikrar ve hidayetir. İkrar; kulun yapısıdır ve mahluktur. Hidayet; Alah yapısıdır ve mahluk değildir."⁽¹⁴⁾

"**Ali b. Ahmet el-Farisi'ye** (ö. 355/966) imandan soruldu. Şöyle söyledi: İman artmaz eksilmez. Çünkü iman [kalpteki tasdik başkası tarafından] nesh edilemez, değiştirilemez. Yer ve gök ehlinin imanı birdir ve aynıdır. İman şهادetten ibarettir. Amel imanun şerâ'idir. **Fakih (Ebu'l Leys) şöyle söyledi:** Dil ile şهادet, kalp ile tasdik ile beraberdir."⁽¹⁵⁾

en-Nâtîfî (ö. 446/1054):

"Kişinin kalbinde olanı bilmenin yolu yok. Fakat izhar ettiklerini bilebiliriz. Şeriatla teklif ancak mümkün olan hususlarda geçerlidir."⁽¹⁶⁾

(14) Ebu'l-Leys Es-Semerkindî'nin Mukaddimetü's-Salat İsimli Eserinin Tahkikli Neşri, Ferit Dinler, s. 561-563, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 2016.

(15) Ebü'l-Leys Es-Semerkindî'nin "En-Nevâzil" İsimli Eseri: Tenkitli Neşir ve İnceleme, Muhammed Hafız Karamustafaoğlu, Doktora Tezi, c. 2, s. 1932, İstanbul Üniversitesi 2022.

(16) en-Nâtîfî, el-Ecnâs, c.1, Kitabü's Siyer, s. 431, Dâru'l Me'sûr, Medine 2016.

ابو الليث السمرقندی (ت ۳۷۳/۹۸۳):

«مَسْئَلَةٌ فَإِنْ قِيلَ الْإِيمَانُ بِالْإِيمَانِ فَرِيضَةٌ أَمْ سُنَّةٌ فَقُلْ الْإِقْرَارُ السَّابِقُ بَوَحْدَانِيَّةِ اللَّهِ تَعَالَى وَبِمَا جَاءَ بِهِ جَمِيعُ الْأَنْبِيَاءِ وَالرُّسُلِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ فَرِيضَةٌ وَالتَّكْرَارُ وَالْإِعَادَةُ عَلَيْهَا سُنَّةٌ مَسْئَلَةٌ فَإِنْ قِيلَ كَيْفَ عَرَفْتُ اللَّهَ تَعَالَى فَقُلْ لَيْسَ لَهُ كَيْفٌ وَلَا كَيْفِيَّةٌ بَلْ عَرَفْتُهُ بِتَعْرِيفِهِ آيَايَ فَقَدْ عَرَفْتَنِي حَتَّى عَرَفْتُهُ مَسْئَلَةٌ فَإِنْ قِيلَ مَا الْإِيمَانُ وَمَا الْإِسْلَامُ وَمَا الْإِحْسَانُ فَقُلْ الْإِيمَانُ إِقْرَارُ بِاللِّسَانِ وَتَصْدِيقٌ بِالْجَنَانِ وَالْإِسْلَامُ هُوَ الْإِنْقِيَادُ لِأَوَامِرِ اللَّهِ تَعَالَى وَالْاجْتِنَابُ عَنْ نَوَاهِيهِ وَالْإِحْسَانُ هُوَ الْإِحْسَانُ إِلَى خَلْقِ اللَّهِ تَعَالَى وَالشَّفَقَةُ عَلَيْهِمْ بِلَا مَنَّةَ وَجَوَابُ آخِرِ الْإِحْسَانِ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تُكُنْ تَرَاهُ فَانَّهُ يَرَاكَ مَسْئَلَةٌ سُئِلَ شَقِيقُ الْبَلْخِي رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ الْإِيمَانِ وَالْمَعْرِفَةِ وَالتَّوْحِيدِ وَالشَّرِيعَةِ وَالْدِّينِ فَقَالَ الْإِيمَانُ إِقْرَارُ بَوَحْدَانِيَّةِ اللَّهِ تَعَالَى وَالْمَعْرِفَةُ مَعْرِفَةُ اللَّهِ تَعَالَى بِلَا كَيْفٍ وَلَا كَيْفِيَّةٍ وَلَا تَشْبِيهِ وَالتَّوْحِيدُ هُوَ إِقْرَارُ مِنْ مُوَحِّدٍ لِرَبِّهِ فِي الْإِبْتِدَاءِ بِالْإِخْلَاصِ بِأَنَّهُ وَاحِدٌ لَا شَرِيكَ لَهُ مِنْ غَيْرِ تَشْبِيهِ وَلَا تَعْطِيلٍ وَالشَّرِيعَةُ هُوَ الْإِنْقِيَادُ لِلرَّبِّ سَبْحَانَهُ وَتَعَالَى بِتَقْدِيمِ أَوَامِرِهِ وَالْاجْتِنَابُ عَنْ نَوَاهِيهِ وَالْدِّينُ هُوَ الدَّوَامُ وَالثَّبَاتُ عَلَى هَذِهِ الْأَرْبَعَةِ إِلَى الْمَوْتِ (...) مَسْئَلَةٌ فَإِنْ قِيلَ الْإِيمَانُ مَخْلُوقٌ أَمْ غَيْرُ مَخْلُوقٍ فَقُلْ الْإِيمَانُ إِقْرَارٌ وَهَدَايَةٌ فَلَا إِقْرَارَ صُنْعُ الْعَبْدِ وَهُوَ مَخْلُوقٌ وَالهَدَايَةُ صُنْعُ الرَّبِّ عَزَّ اسْمُهُ وَهُوَ غَيْرُ مَخْلُوقٍ» (١٤)

«وَسُئِلَ عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ [الْفَارَسِيُّ (٣٥٥/٩٦٦)] عَنِ الْإِيمَانِ قَالَ لَا يَزِيدُ وَلَا يَنْقُصُ لِأَنَّهُ لَا يَحْتَمِلُ النِّسْخَ وَالتَّبْدِيلَ وَإِيمَانُ أَهْلِ السَّمَاوَاتِ وَأَهْلِ الْأَرْضِ كُلِّهَا وَاحِدٌ وَإِنَّمَا الْإِيمَانُ الشَّهَادَةُ فَقَطْ وَالْأَعْمَالُ شَرَائِعُهُ قَالَ الْفَقِيهِيُّ يَعْنِي الشَّهَادَةَ بِاللِّسَانِ مَعَ تَصْدِيقِ الْقَلْبِ» (١٥)

الناطفي (ت ٤٤٦/١٠٥٤):

«قَالَ وَلَا طَرِيقَ لَنَا إِلَى التَّوَصُّلِ لَمَّا فِي قَلْبِ الْإِنْسَانِ وَإِنَّمَا يَتَوَصَّلُ بِمَا يَظْهَرُ مِنْهُ وَالتَّكْلِيفُ فِي الشَّرْعِيَّاتِ عَلَى الْمُمَكِّنِ مِنْهُ» (١٦)

(١٤) كِتَابُ مَقْدَمَةِ أَبِي الْيَثِ السَّمَرْقَنْدِيِّ، آيَا صُوفِيَا/١٤٥١، ٤٤٤ب-٤٤٧أ.

(١٥) أَبُو الْيَثِ السَّمَرْقَنْدِيُّ، كِتَابُ النَّوَازِلِ، DOKTARA TEZİ، ج ٢، ص ١٩٣٢، اسْتَنْبُول.

(١٦) النَّاطِفِيُّ، الْأَجْنَاسُ، ج ١، كِتَابُ السَّيْرِ، ص ٤٣١، دَارُ الْمَأْثُورِ، مَدِينَةُ ٢٠١٦.

18• Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

Fahrü'l-İslâm Ebu'l Usr el-Pezdevî (ö. 482/1089):

Ebu'l Usr el-Pezdevi (rh) imanın rükunlarını şu şekilde izah ediyor: "**Tasdik**; hiçbir durumda sakıt olma ihtimali bulunmayan rükundur. Kişi tasdiki terkettiği vakit kafir olur. **İkrar** ise tasdike mülhak olan rükundur. İkrar bazı durumlarda sakıt olabilir. Kişi özür durumunda ikrarı terketmekle kafir olmaz. Çünkü lisan tasdikin madeni (kaynağı) değildir. Fakat kişi özürsüz olarak beyanı terk ettiği takdirde kalbindeki tasdiki öldürmüş olur. Kim kalbi ile tasdik eder fakat özürsüz olarak beyanı terk ederse mü'min değildir. Kim kalbinde imanı ihtiyar ettiği halde imanını beyan için vakit bulamazsa, mü'mindir. Tahkik böyledir.

"⁽¹⁷⁾

Şemsü'l-eimme es-Serahsî (ö. 483/1090):

"Birinci kısım, birinci nevi: Allah'a ve sıfatlarına imandır. Allah tarafından emredilmiştir. {Allah'a ve rasulüne iman edin.} (Nisa/136) Allah'a ve sıfatlarına iman hüsn liaynihidir. Bunun rüknu kalp ile tasdik, dil ile ikrardır. Tasdik sakıt olma ihtimali bulunmayan rükundur. Her halükarda, tasdiki terk ettiği takdirde kişi kafir olur. İkrar da hüsn liaynihidir. İkrar bazı durumlarda sakıt olur. Kişi ikrah gibi bir özre binaen kalbi imanla dolu olduğu halde ikrarı terk ederse kafir olmaz. Çünkü ikrar tasdikin madeni değildir. İkrar, kalpte tasdik bulunup bulunmadığına delildir. Kişi imkanı varken ikrarı terk ederse bu durum onun küfrüne işarettir. İkrarı ikrah altında terk etti ise, kafir olmaz. Çünkü ölüm korkusu, kalpteki imanın varlığına delil teşkil eder. Kendini ölümden kurtarmak için ikrarı değiştirmek, itikadı değiştirmek manasına gelmez. Ancak imkanı varken ikrarı değiştirmek itikadı da değiştirdiğine delil olur. Böylece ikrar, varlığı ve yokluğu halinde imanın rüknu olur."

"⁽¹⁸⁾

"İbadetin başı Allah Tealaya imandır. İmanın aslı kalp ile tasdiktir. Kalp ile tasdik; ikrah veya başka bir özre istinaden asla terk edilemez. Hangi sebeple olursa olsun, kalp ile tasdiki terk eden her halükarda kafir olur. Dil ile ikrar, kalp ile tasdikle birlikte hem dünya hem de ahiret ahkâmında rükundur. Bazen ikrar, dünya ahkâmında asıl olarak, tasdikin yerine geçer. Müslüman olmaya zorlanan kimsenin diliyle islam olduğunu ikrar

(17) Fahrü'l-İslâm el-Pezdevi, Usulu'l Pezdevi, s. 150, Tah: S. Bektaş, Daru'l Beşairu'l İslamiyye, Beyrut 1983.

(18) Şemsü'l-eimme es-Serahsî, Usulüs Serahsî, c 1, s 60, DKİ, Beyrut 1326/2005.

نفر الاسلام ابو العسر البزدوى (ت ٤٨٢/١٠٨٩):

«تصديقٌ وهو ركنٌ لا يحتمل السقوط بحال حتى انه متى تبدل بضده كان كفراً واقرارٌ وهو ركنٌ ملحقٌ به لكنه يحتمل السقوط بحال حتى انه اذا تبدل بضده بعذر الاكراه لم يعد كفراً لان اللسان ليس معدن التصديق لكن ترك البيان من غير عذر يدل على فوت التصديق فكان ركناً دون الاول فن صدق بقلبه وترك البيان من غير عذر لم يكن مؤمناً ومن لم يصادف وقتاً يتكّن فيه من البيان وكان مختاراً في التصديق كان مؤمناً ان تحقق ذلك» (١٧)

شمس الاثمة السرخسى (ت ٤٨٣/١٠٩٠):

«واما النوع الاول من القسم الاول فهو الايمان بالله تعالى وصفاته فانه مأمور به قال الله تعالى ﴿آمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ﴾ [النساء: ١٣٦] وهو حسن لعينه وركنه التصديق بالقلب والاقرار باللسان فالتصديق لا يحتمل السقوط بحال ومتى بدله بغيره فهو كفر منه على اى وجه بدله والاقرار حسن لعينه وهو يحتمل السقوط فى بعض الأحوال حتى انه اذا بدله بغيره بعذر الاكراه لم يكن ذلك كفراً منه اذا كان مطمئن القلب بالايمان وهذا لان اللسان ليس بمعدن التصديق ولكن يعبر اللسان عما فى قلبه فيكون دليل التصديق وجوداً وعدمًا فاذا بدله بغيره فى وقت يكون متمكناً من اظهاره يكون كافراً واذا زال تمكنه من الاظهار بالاكراه لم يصر كافراً لان سبب الخوف على نفسه دليل ظاهر على بقاء التصديق بالقلب وان الحامل له على هذا التبديل حاجته الى دفع الهلاك عن نفسه لا تبديل الاعتقاد فاما فى وقت التمكن تبديله دليل تبدل الاعتقاد فكان ركن الايمان وجوداً وعدمًا» (١٨)

«فاما العبادات المحضة فرأسها الايمان بالله تعالى والاصل فيه التصديق بالقلب فانه لا يسقط بعذر ما من اكراه او غيره وتبديله بغيره يوجب الكفره على كل حال والاقرار باللسان ركن فيه مع التصديق بالقلب فى احكام الدنيا والآخرة جميعاً وقد يصير الاقرار اصلاً فى احكام الدنيا بمنزلة التصديق حتى اذا اكراه على

(١٧) نفر الاسلام البزدوى، اصول البزدوى، ص ١٥٠، دار البشائر الاسلامية، بيروت ١٩٨٣.

(١٨) اصول السرخسى، ج ١، ص ٦٠، تحقيق: ابو وفا الافغانى، DKI، بيروت ١٣٢٦.

20• Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

etmesi neticesinde dünya ahkâmında ikrarın rükun olarak varlığıyla müslüman olması gibi. Kılıç insanın boğazına dayandığında kalpde tasdik olmadığına delildir. Bu sebeple ikrah altında iman eden kimsenin irtidadına hükmedilmez."⁽¹⁹⁾

Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100):

Ebu'l Yusr el-Pezdevi (rh) iman tanımı şu şekildedir:

"Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, imanın lügatta kesin olarak tasdik olduğunu kabul etmiştir. Nitekim Allah Teala şöyle buyurmaktadır: **{Her ne kadar doğru söylüyorsak ta sen bize inanmazsın}** Yusuf/17 Bu sen bizi tasdik edici değilsin, demektir. İman lügatte tasdik olunca şeriatta da tasdik olması gerekir. Şeriatta iman; kalp ve dil ile tasdiktir, bu da itikaddır. (...) İslam'ın, bütün şartlarına itikad edip bütün bunları dilimizle ikrar ediyor söylüyoruz. O halde iman; dil ile ikrar, kalb ile itikad ve hepsini birden tasdiktir."⁽²⁰⁾

Ebu'l Yusr el-Pezdevi (rh) ikrar tasdik münasebetini şu şekilde ifade buyurmaktadır:

"Sünnet ve Cemaat ehlinin görüşü; zikrettiğimiz gibi, iman tasdiktir, şeklindedir. Tasdik kalple olduğu gibi lisanla da olur. Lisanla olanı daha açıktır. Bunların her ikisi, kalb ve lisan, imanın birer rüknu oluyor. İman bunların ancak her ikisiyle birlikte bulunur. Ancak zaruret ve aciz hali başkadır, bu takdirde birisiyle yetinilir. Aciz, organdan dolayı, aciz kaldığı bir işle mükellef değildir. Bunun için dilsizin imanı sahiptir ve küfür söylemeye zorlanan kişinin imanı da bakidir, gitmemiştir"⁽²¹⁾

Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115):

en-Nesefi (rh) et-Temhid isimli eserinde imanı şöyle tarif eder:

"İman, lügatte tasdikten ibarettir. Başkasının haber verdiklerini tasdik etmek manasındaki her şeye lügatte iman eden iman edilen olarak isimlendirilir. Allah Teala Yusuf'un (as) kardeşlerinden haber vererek şöyle buyuruyor. **{Sen bize inanmazsın!}** Yusuf/17 Yani tasdik edici değilsin. Bunun lügavi manası, kalpten tasdik etmektir. Bu iman hakikatidir. Allah Teala'ya iman etmek her kula vaciptir. Bu ise Rasulullah'ın Allah katından getirdiklerini tasdik etmek demektir. **Kim ki**

(19) Şemsü'l-eimme es-Serahsî, **Usulüs Serahsi**, c 2, s 290, DKİ, Beyrut 1326/2005.

(20) Sadrü'l-İslâm Ebul Yusr el-Pezdevi, **Ehli Sünnet Akaidi**, s. 209, Terc: Ş. Gölçük. Kayıhan Yay, 1994.

(21) Sadrü'l-İslâm Ebul Yusr el-Pezdevi, **Ehli Sünnet Akaidi**, s. 214.

الاسلام فاسلم باللسان فهو مسلم فى احكام الدنيا لوجود ركن الاقرار وقيام السيف على راسه دليل على أنه غير مصدق بالقلب ولهذا لا يحكم بالردة اذا اكراه المرء عليها لأنّ التكلم باللسان هناك دليل محض على ما فى الضمير من غير ان يجعل اصلا بنفسه والاقرار باللسان وان كان دليلاً على التصديق فعند الاكراه يجعل اصلا بنفسه يثبت به الايمان فى الاحكام الدنيا بمنزلة التصديق ويستوى ان اكراه الحربى على ذلك او الذمى عندنا لهذا المعنى» (١٩)

صدر الاسلام ابو اليسر البزدوى (ت ٤٩٣/١١٠٠):

«قال اهل السنة والجماعة الايمان هو التصديق فى اللغة بلا ريب قال الله تعالى ﴿وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ﴾ [يوسف: ١٧] اى ما انت بمصدق لنا ولما كان الايمان تصديقاً فى اللغة يجب ان يكون تصديقاً فى الشريعة وهو التصديق بالقلب والتصديق باللسان وهو الاعتقاد بالقلب (٠٠٠) ونعتقد جميع اركان الاسلام ونقر بذلك كله فكان الايمان اقراراً باللسان واعتقاداً بالقلب وهو تصديق كلاً» (٢٠)

«وجه قول اهل السنة والجماعة هو انّ الايمان هو التصديق على ما ذكرنا والتصديق كما يكون بالقلب يكون باللسان وباللسان ابغ فيكون كل واحد منهما ركناً من الباب فلا يوجد الايمان الا بهما الا عند الضرورة والعجز فانه يكتفى باحدهما لانّ العاجز من حيث الآلة لا يكلف فيما عجز عنه ولهذا صح ايمان الاخرس وبقي ايمان المكروه عن النطق بالكفر» (٢١)

ابو المعين النسفى (ت ٥٠٨/١١١٥):

«الايمان فى اللغة عبارة عن التصديق فكل من صدق غيره فيما يخبره يسمى فى اللغة مؤمناً به ومؤمناً له قال الله تعالى خبراً عن اخوة يوسف صلوات الله عليهم ﴿وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا﴾ [يوسف: ١٧] اى بمصدق لنا ثم انّ هذا المعنى اللغوى وهو التصديق بالقلب هو حقيقة الايمان الواجب على العبد حقاً لله تعالى وهو انّ يصدق الرسول صلى الله عليه وسلم فيما جاء به من عند الله تعالى فن اتى بهذا

(١٩) شمس الأئمة السرخسى، اصول السرخسى، ج ٢، ص ٢٩٠، DKİ، بيروت ١٣٢٦.

(٢٠) ابو اليسر البزدوى، اصول الدين، ص ١٤٨، المكتبة الازهرية، القاهرة ٢٠٠٥.

(٢١) صدر الاسلام ابو اليسر البزدوى، اصول الدين، ص ١٥١.

22• Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

tasdik getirirse, kendi ve Allah katında mü'mindir. İkrar ise halkın kişinin durumunu bilmesi ve islam ahkâmının icrası içindir. Bu görüş **Ebu hanife'**den rivayet edilmiştir. **Ebu Mansur el-Maturidi'**nin mezhebidir. Eşari'den rivayet edilen iki görüşten en sahih olan görüş budur. Ehl-i hadis kelamcılarında Hüseyin b. el-Fazl el-Beceli'nin mezhebi de budur. İman'ın lügatta tasdikten ibaret olduğu kabul edilince, kim imanı tasdikten başka bir manaya hamledirse, lügat manası dışında bir mefhuma hamletmiş olur. Bu da bizi, lisanın iptaline, lügatin geçersiz kılınmasına götürür. Böylece şeriatın gereklerini ve semi delilerin ortadan kaldırılmasına yol açan bir yola girilmiş olur. Tahkik şudur ki; imanın zıddı küfürdür. Küfür ise tezkib ve inkardır. Bu ikiside kalp ile olur."⁽²²⁾

Ebu'l Muin en-Nesefi (rh) (h.508) Tabsıratü'l Edille isimli eserinde çeşitli mezheplerin iman tanımlarını aktarıırken Hanefilerin görüşlerini aşağıdaki gibi aktarmıştır:

"İnsanlardan bazıları da şöyle inanmaktadır: İman; kalp ile ve lisan ile. Bu ikisinin dışında azalarla amel imandan değildir. Bu görüşte olanlar: şimriye, neccariye ve gaylaniyedir. **Ebu Hanife'nin** ashabının ekserisinden bu görüş rivayet edilmiştir."⁽²³⁾

"Bazıları da şöyle demiştir: İman; kalb ile tasdiktir. Bu **Şeyh İmam Ebu Mansur el-Maturidi'nin** görüşüdür. **Ebu Hanifeden** de rivayet edilmiştir."⁽²⁴⁾

"**Ehli Sünnet vel-Cemaat**'in çoğunluğuna göre: İman; dil ile ikrar, kalp ile tastiktir. (...) **İmam Ebu Mansur el-Maturidi** şöyle buyurdu: **İman mücerret tastiktir.** (...) Sabittir ki; tasdik imanın sıhhat şartıdır. Rasulullah'ın (sav) «**Kim ihlas ile Lailaheillallah derse, cennete girer**» hadisi buna delildir. Tasdik şarttır."⁽²⁵⁾

Necmeddîn Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142):

Necmeddin Ömer en-Nesefi (rh) imanı şu şekilde tarif ediyor:

"**İman; Peygamberimizin (sav) Allah Teala indinden getirdiklerini tasdik ve ikrardır**"⁽²⁶⁾

"**{Deyin ki: Allah'a ve bize indirilene iman ettik.} Bakara-136** Bu ayette ikrarın şart olduğuna delil vardır."⁽²⁷⁾

(22) Burhâneddîn el-Bağâbikî, Şerhu't Temhid, s.494, Mektebetü'l Çanim 1443/2022.

(23) Ebu'l Muin en-Nesefi, **Tabıratü'l Edille**, c.2, s. 798, Tahk: Claude Selame, 1993.

(24) Ebu'l Muin en-Nesefi, **Tabıratü'l Edille**, c.2, s. 799, Tahk: Claude Selame, 1993.

(25) Ebu'l Muin en-Nesefi, **Bahru'l Kelam**, s. 149-151, Daru'l Fetih, 2014/1435.

(26) Necmeddin en-Nesefi, **el-Akaid**, s. 25, Daru'l Beşarü'l İslamiyye, Beyrut 1993.

(27) Necmeddin en-Nesefi, **et-Teyisir fi't-Tesir**, c.2, s. 475, Daru'l Lubab, 2019/1440.

«التصديق فهو مؤمن فيما بينه وبين الله تعالى والاقرار يحتاج اليه ليقف عليه انخلق فيجروا عليه احكام الاسلام هذا هو المروى عن ابي حنيفة واليه ذهب الشيخ ابو منصور الماتريدى وهو اصح الروايتين عن ابي الحسن الاشعري وهو ايضا قول الحسين بن الفضل البجلي من متكلمى اهل الحديث ووجهه انه لما كان عبارة عن التصديق فى اللغة فمن جعله لغير التصديق فقد صرف الاسم عن المفهوم فى اللغة الى غير المفهوم وفى تجويز ذلك ابطال اللسان وتعطيل اللغة ورفع طريق الوصول الى اللوازم الشرعية والدلائل السمعية يحققه ان ضد الايمان هو الكفر والكفر هو التكذيب والجحود وهما يكونان بالقلب» (٢٢)

«من الناس من زعم ان الايمان يكون بالقلب واللسان دون غيرهما من الجوارح واليه يذهب الشمرية والنجارية والغيلانية وحكى هذا عن كثير من اصحاب ابي حنيفة» (٢٣)

«وقال بعضهم هو التصديق بالقلب واليه ذهب الشيخ الامام ابو منصور الماتريدى وهو مروى عن ابي حنيفة» (٢٤)

«الايمان هو الاقرار باللسان والتصديق بالقلب عند اكثر اهل السنة والجماعة (...) وقال علم الهدى ابو منصور الماتريدى رحمه الله الايمان مجرد التصديق (...) فثبت ان التصديق شرط صحة الايمان ويدل عليه قوله عليه السلام «من قال لا اله الا الله خالصا دخل الجنة» شرط التصديق» (٢٥)

نجم الدين عمر النسفى (ت ٥٣٧/١١٤٢):

«والايمان هو التصديق بما به النبي عليه السلام من عند الله تعالى والاقرار به» (٢٦)
«قوله تعالى ﴿قُولُوا أَمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ﴾ [البقرة: ١٣٦] هو دليل على ان الاقرار شرط» (٢٧)

(٢٢) برهان الدين البغابكى، شرح التهيد، ص ٤٩٤، مكتبة الغام، ٢٠٢٢/١٤٤٣.

(٢٣) ابو المعين النسفى، تبصرة الادلة، ج ٢، ص ٧٩٨، كلود سلامة، دمشق ١٩٩٣.

(٢٤) ابو المعين النسفى، تبصرة الادلة، ج ٢، ص ٧٩٩، كلود سلامة، دمشق ١٩٩٣.

(٢٥) ابو المعين النسفى، بحر الكلام، ص ١٤٩-١٥١، دار الفتح، عمان ٢٠١٤/١٤٣٥.

(٢٦) نجم الدين النسفى، العقائد، ص ٢٥، دار البشائر الاسلامية، بيروت ١٩٩٣/١٤١٤.

(٢٧) نجم الدين النسفى، التيسير فى التفسير، ج ٢، ص ٤٧٥، دار الباب، استانبول ٢٠١٩.

24• Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

İftihârüddîn Tâhir el-Buharî (Rh) (ö. 542/1147):

"Bir kimse, yüz sene mü'min olarak yaşamış olsa bile, kalbinde kafir olmaya azmetse, kafir olur. Müslüman olma ise bunun hilafıdır. Bir kafir müslüman olmaya kalbinden azmetse müslüman olmaz. Bu husus, zekat babındaki, ticaretin mücerret niyetle değil ancak o işe başlamakla olacağı bahsine benzer. Köle mücerret niyetle ticaret için olmaz, ancak ticaretini yapmakla ticaret için olur. Fakat kölenin hizmet için olması için mücerret niyet yeterlidir. Bu mesele İmam el-Hıvânî'nin nüshasında anlatılmıştır. Kişi sadece kalbinde tasdiki terk ederek kafir olur. Mücerret niyet yeterlidir. Fakat müslüman olmak için, kalp ile tasdik ve dil ile ikrar gereklidir." ⁽²⁸⁾

"Bir kimse, itaat ederek (razı olarak) diliyle küfre girerse, kalbi imanla mutmain olsa bile kafir olur. Allah katında mü'min de değildir. Bir kimse kafir olmasını isteyen emri, başım gözüm üstüne diyerek kabul ederse kafir olur." ⁽²⁹⁾

Alâüddîn el-Üsmendî (ö. 552/1157):

"Doğru görüş İmamül' Hüda Ebu Mansur **el-Maturidi'nin** (rh) görüşüdür. Bu görüş **Ebu Hanife'**den (rh) rivayet edildi. Bu Eşarilerin de görüşüdür. İman, hakikatte kalp ile tasdiktir. Dil ile ikrar, tasdikin insanların yanında ortaya çıkması ve dünyada müminlerin ahkâmının icrası içindir. **Şeyh Ebü'l Hasan el-Rüstüfağni** (rh) [İmam Maturidi'nin talebelerindendir. ö. 345/956] şöyle söyledi: Dil ile ikrar, aletlerin selameti için imanın şartıdır. İkrarın olmadığı durumlarda, iman yokluğuna hükmedilir. Kalbi imanla dolu olan ikrardan kaçınmaz. İkrardan kaçınan kişi, kalbinin tasdikten boş olduğunu bildirmiş olur. Bu, ikrarın insanlara bildirmek üzere kalbdeki tasdikin dışı tezahürü olmasından kaynaklanmaktadır." ⁽³⁰⁾

Nûreddîn es-Sâbunî (ö. 580/1184) :

"Alimlerimizden muhakkik olanları ise şöyle demiştir: İman kalb ile tasdikdir, dil ile ikrar sadece dünyada (müslüman) ahkâmının yürütülmesi için şarttır. Bu hükmü Ebu Hanife el-Alim ve'l-Müteallim adlı kitabında zikretmiştir. Üstad Ebu Mansur el-Maturidi ile Hüseyin b. el-Fadl el-Beceli'nin de tercihi bu olmakla beraber Eş'ari'den gelen iki rivayetten sahih olanıda bunu desteklemektedir. Çünkü **iman** lügatte

(28) Tahir el-Buhari, **Hülasatü'l Fetava Kitabu elfazı'l Küfr**, Th: M.F. Özdemir, s. 8.

(29) Tahir el-Buhari, **Hülasatü'l Fetava Kitabu elfazı'l Küfr**, Th: M.F. Özdemir, s. 12.

(30) Alaeddin el-Üsmendi, **Lübabü'l Kelam**, s.164, Tah. M.S. Özervarlı, Tdv Yay 2019.

افتخار الدين طاهر البخارى (ت ١١٤٧/٥٤٢):

«ومنها اذا عَزَمَ على الكفر ولو بعد مائة سنة يكفر في الحال وفي النصاب بخلاف الاسلام حيث لا يصير الكافر مسلماً بالعزم على الاسلام ونظير هذا مسألة الزكاة لو نوى ان يصير العبد للتجارة لا يصير العبد للتجارة ما لم يتجر به ولو نوى ان يكون للخدمة يصير للخدمة بمجرد النية المسئلة في نسخة الامام الخزواني وتقرير هذا مع التقريب ان الكفر ترك التصديق بالقلب وانه يحصل بمجرد العزم واما الاسلام فتصديق بالقلب واقراراً باللسان» (٢٨)

«قد رضى بالكفر والرضى بالكفر كفر رجل كفر باللسان طائعاً وقلبه مطمئنٌ بالايمان يكون كافراً ولا يكون عند الله مؤمناً رجل قال استقبلنى امر اردت ان اكفر يصير كافراً» (٢٩)

علاء الدين الاسمندی (ت ١١٥٧/٥٥٢):

«والمذهب السديد ما اختاره امام الهدى ابو منصور الماتريدى رحمه الله فرواه عن ابى حنيفة رحمه الله وهو مذهب الاشعرى ان الايمان هو التصديق بالقلب في الحقيقة والاقرار باللسان ليظهر ذلك عندنا فتجرى عليه احكام المؤمنين في الدنيا وقال الشيخ ابو الحسن الرستغنى رحمه الله الاقرار باللسان من شرط الايمان عند سلامة الآلات فيحكم بعدم الايمان عند عدمه لان من صح تصديقه وايمانه بقلبه لا يصبر عن الاقرار فاذا صبر علم ان قلبه خال عن التصديق وهذا يرجع الى ما ذكرنا من كون الاقرار مظهراً للتصديق على الناس» (٣٠)

نور الدين الصابوني (ت ١١٨٤/٥٨٠):

«وقال المحققون من اصحابنا رضوان الله عليهم ان الايمان هو التصديق بالقلب والاقرار شرط اجراء الاحكام في الدنيا نص عليه ابو حنيفة رضى الله عنه في كتاب العالم والمتعلم وهو اختيار الشيخ الامام ابى منصور الماتريدى والحسين بن الفضل البجلي رحمهما الله واضح الروايتين عن الاشعرى وذلك لان

(٢٨) طاهر البخارى، خلاصة الفتاوى كتاب الفاظ الكفر، تحقيق: محمد فاتح اوزدمير، ص ٨.

(٢٩) طاهر البخارى، خلاصة الفتاوى كتاب الفاظ الكفر، تحقيق: محمد فاتح اوزدمير، ص ١٢.

(٣٠) علاء الدين الاسمندی، لباب الكلام، ص ١٦٤، Tdv Yay، استانبول ٢٠١٩.

26● Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

tasdik demektir. Nitekim Cenab-ı Hak, Yusuf aleyhisselamın kardeşlerinin sözünü naklen şöyle buyurur **{Ey babamız! .. Sen bize iman edici değilsin.}** Yusuf/17 yani tasdik edici. Şukadar var ki "tasdik" deruni bir hadise olup üzerine hüküm kurmak mümkün olmadığından İslamiyet, dil ile ikrarı, tasdikın bir belirtisi ve dünya ait hükümlerin yürütülebilmesinin şartı olarak gerekli kılmıştır. Nitekim Peygamber (sav) efendimiz şöyle buyurmuşlardır: **(İnsanlarla Lailaheillallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum; bunu söyledikleri an hayatları ve malları hususunda benden emin olurlar, ancak hukuki mes'uliyetleri müstesna. İçyüzlerinin muhasebesi ise Allah'a aittir)** Bunun içindir ki dil ile ikrarın ömür boyunca bir defa vuku' bulması kafidir."⁽³¹⁾

"Ashabımızın muhakkiklerine (rh) göre: İman, kalp ile tasdiktir. Dil ile ikrar ise dünyadaki ahkâmın icrası için şarttır. Hatta bir kimse kalbi ile tasdik edip, dili ile ikrar etmezse, tasdikın mevcudiyeti ile Allah katında mümindir. Dil ile ikrar etmemesi sebebiyle de dünya ahkâmında mümin değildir. Bu durum münafığın kalp ile tasdik etmesizin dil ile ikrar etmesi sebebiyle dünya ahkâmında mümin sayılmasına benzer. Fakat münafık, kalp ile tasdiki terk etmesi sebebiyle Allah indinde kafirdir. Bu görüş Ebu Hanife'den (ra) rivayet edilmiştir. Bu görüş, Ebu Hanife'nin el-Alim vel-Müteallim kitabındadır. Bu görüş Şeyh İmam Ebu Mansur el-Maturidi ve Hüseyin b. el-Fazl el-Beceli'nin tercih ettiği görüştür. Eşari'den rivayet edilen iki görüşten en sahih olan görüş budur. İman, lisan erbabı arasında sadece tasdik manasına gelir. Allah Teala Yusuf'un (as) kardeşlerini şöyle dediğini haber veriyor: **{Ey babamız! .. Sen bize iman edici değilsin.}** Yusuf/17 yani bizi tasdik edici. Aynı şekilde firavunun sihirbazlar için söylediği gibi **{Benden izin almadan Musa'ya iman mı ettiniz!}** Taha/81 Yani tasdik ettiniz. Buna göre; Allah'a ve rasulüne iman: Allah Teala'nın rasulüne vahyettiklerini tasdik ve Allah Teala'nın rasulünün lisanıyla haber verdiklerini tasdik demektir. İman, kalbin amelidir. Lisan ve erkan ile alakalı değildir. Ancak kalp ile tasdik, insanların derununa ait ve insanların varlığı veya yokluğunu bilemeyecekleri bir hadisedir. Ayrıca üzerine hüküm bina edilmesi mümkün değildir. Bu sebeple şeriat, kalpde olan tasdiki beyan etmek üzere ve tasdikın varlığının nişanesi olarak, ikrarı, dünyadaki ahkâmın

(31) Nureddin es-Sabuni, Maturidiyye Akaidi, s. 171-172, B.Topaloğlu, D.İ.B. 2005.

الايمان في اللغة هو التصديق كما قال الله تعالى خبراً عن اخوة يوسف عليه السلام ﴿وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ﴾ [يوسف: ١٧] اى بمصدق لنا الا ان التصديق لما كان امراً باطناً لا يمكن بناء الاحكام عليه فاجب الشرع الاقرار اماره على التصديق وشرطاً لاجراء الاحكام كما قال النبي عليه السلام «أمرت ان أقاتل الناس حتى يقولوا لا اله الا الله فاذا قالوها عصموا مني دماءهم وامواهم الا بحقها وحسابها على الله» ولهذا يكفى في العمر مرة واحدة» (٣١)

«وقال المحققون من اصحابنا رحمهم الله ان الايمان هو التصديق بالقلب لكن الاقرار باللسان شرط لاجراء الاحكام في الدنيا حتى ان من صدق بقلبه ولم يقرّ بلسانه فهو مؤمن عند الله لوجود التصديق غير مؤمن في احكام الدنيا لعدم الاقرار باللسان كما ان المنافق لما وجد منه الاقرار دون التصديق فهو مؤمن في احكام الدنيا لوجود شرطه وهو الاقرار باللسان وكافر عند الله لعدم التصديق وهذا القول مروى عن ابي حنيفة رحمة الله عليه نص عليه في كتاب العالم والمتعلم وهو اختيار الشيخ الامام ابي منصور والحسين بن الفضل البجلي واصح الروايتين عن الاشعري وذلك ان الايمان عند تعارف ارباب اللسان هو التصديق فحسب قال الله تعالى خبراً عن اخوة يوسف ﴿وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ﴾ [يوسف: ١٧] اى بمصدق لنا وكذا اخبر عن قول فرعون للسحرة ﴿أَمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ أَدْنٰ لَكُمْ﴾ [طه: ٧١] اى صدقتم له فعلى هذا الايمان بالله ورسوله هو تصديق الله تعالى فيما اخبر على لسان رسوله وتصديق رسوله فيما بلغ عن الله تعالى وانه عمل القلب ولا تعلق له باللسان والاركان الا ان التصديق لما كان امراً باطناً لا يوقف عليه ولا يمكن بناء احكام الشرع عليه فجعل الشرع العبارة عما في القلب بالاقرار اماره على

(٣١) نور الدين الصابوني، البداية في اصول الدين، ص ٨٦-٨٧، IFAV، استانبول ٢٠١٨.

28• Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

icrası için şart kıldı. Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: «**İnsanlar Lailaheillah deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Bu sözü söylediklerinde canları ve malları benim yanımda dokunulmaz olur. Samimi olup olmadıklarının hesabı Allah'a kalmıştır.**» Kim iman kavramını, tasdik dışında bir manaya hamlederse, imanı lügât manası dışında bir anlama hamletmiş olur. Bu kabul edildiği takdirde, bu durum bizi bütün kavramların lügât manası dışına başka bir manaya hamledilmesinin cevazına götürür. Bu da beyan ve lisanın iptaline yol açar. Bu durumda Kur'an ile ihticac edilemez."⁽³²⁾

Alâüddîn Ebubekir el-Kâsânî (ö. 587/1191):

"Kulun imanı, kalp ile tasdiktir. Bu Allah Teala'yı ve Rasulüne indirdiklerini tastik veya Rasulullah'ın Allah Teala indinden getirdiklerinin tasdiki demektir. (...) Kalp ile tasdikin imanun rüknü oluşunda ihtilaf yoktur. **Tasdik** olmadan kul mü'min olmaz. Dil ile ikrara gelince, dil ile **ikrarın** rükün olup olmadığı hususunda meşayihümüz ihtilaf etmişlerdir. Meşayihümüz umumiyetle dil ile ikrarın imanun rüknü olduğunu görüşündedir. Kişinin dilsiz olması durumu hariç. Meşayihimizden bazıları ise dil ile ikrarı rükün kabul etmemişlerdir. Bunlara göre; İman kalb ile tasdiktir. Kul, mücerret tastikle kendi beyninde ve rabbi beyninde mü'min olur. Dil ile ikrar kişinin imanına işaret ve İslam ahkâmının icrası içindir. Bu görüş Ebu Hanife'den (Rh) rivayet edilmiştir. İmamü'l Hüda eş-Şeyh Ebu Mansur el-Maturidi es-Semarkandi (Rh) de bu görüşü tercih etmiştir. Mütakelliminden bir cemaat da bu görüştedir."⁽³³⁾

"Riddenin (dinden çıkmanın) rüknüne gelince; o imandan sonra küfür kelimesini söylemektir. Ridde, imandan rücu etmekten ibarettir. İmandan rücu ise şeri örfte ridde olarak isimlendirilir. Riddenin sıhhat şartlarına gelince; bunlardan biri de akıldır. Mecnunun ve akledemeyen sabinin dinden çıkması sahih değildir. Çünkü akıl hususan itikada dair işlerin ehliyet şartlarındandır. Bir kimse cinnet geçirir ve akılı başına geldiği takdirde, cinnet halindeki irtidadı sahih değildir. Akılı başına gelince irtidad ederse sahihdir. Çünkü böyle biri cinnet ve akıllılık hallerinden ancak birinde bulunabilir. Akılını yitirmiş sarhoşun riddeti istihsana göre sahih değildir. Kıyasa göre ise sahihdir. Kıyas itibariyle, hüküm lisandan zahir olan ikrarın üzerine bina edilir.

(32) Nureddin es-Sabuni, el-Kifâye fil Hidâye, s. 353-354, İSAM, 2013.

(33) el-Kâsânî'nin el-Mu'temed Adlı Akaid Risâlesi, c. 7, sayı 1, 539-540, Tekirdağ İlahiyat Dergisi 2021.(Bu kitabın Ebubekir el-Kasaniye aidiyeti tahkike muhtaç.)

التصديق وشرطاً لاجراء الاحكام كما قال عليه السلام «أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا لا اله الا الله فإذا قالوها عصموا مني دماءهم وأموالهم الا بحقها وحسابهم على الله تعالى» فمن اطلق اسم الايمان على غير التصديق فقد صرفه عما هو المفهوم عنه في اللغة ولو جاز ذلك لجاز صرف كل اسم عن موضعه في اللغة وفيه ابطال البيان واللسان ولم يصح حينئذ الاحتجاج بالقرآن» (٣٢)

علاء الدين ابوبكر الكاساني (ت ٥٨٧/١١٩١):

«وايمان العبد هو تصديقه بالقلب وهو على طريق الانتصار تصديق الله في جميع ما انزل على رسله عليهم السلام او تصديق رسله عليهم السلام في جميع ما بلغوا عن الله تعالى (...) ولا خلاف ان التصديق بالقلب ركن للايمان حتى لا يصير العبد مؤمناً بدونه وان اقرّ بلسانه واختلف المشايخ في الاقرار باللسان انه هل هو ركن فعامة المشايخ جعلوه ركناً ايضاً اذا لم يكن الرجل احرص وبعضهم لم يجعلوه ركناً وقالوا الركن هو التصديق بالقلب ويصير العبد مؤمناً بينه وبين ربه بالتصديق المجرد وانما الاقرار باللسان دلالة عليه ليوقف على ايمانه فيجرب عليه احكام الايمان وهذا مروى عن ابي حنيفة رحمة الله عليه وهو اختيار امام الهدى الشيخ ابي منصور الماتريدي السمرقندي رحمة الله عليه وهو قول جماعة من المتكلمين» (٣٣)

«اما ركنها فهو اجراء كلمة الكفر على اللسان بعد وجود الايمان اذ الردّة عبارة عن الرجوع عن الايمان فالرجوع عن الايمان يسمى ردّة في عرف الشرع واما شرائط صحّتها فانواع منها العقل فلا تصحّ ردة المجنون والصبي الذي لا يعقل لأنّ العقل من شرائط الاهلية خصوصاً في الاعتقادات ولو كان الرجل ممن يحسن ويفيق فان ارتد في حال جنونه لم يصح وان ارتد في حال افاقته صحت لوجود دليل الرجوع في احدى الحالتين دون الاخرى وكذلك السكران المذهب العقل لا تصح رده استحسناناً والقياس ان تصحّ في حق الاحكام وجه القياس ان

(٣٢) نور الدين الصابوني، الكفاية في الهداية، ص ٣٥٣-٣٥٤، ISAM ٢٠١٣.

(٣٣) الكاساني، المعتمد، ج ٧، ص ٥٣٩-٥٤٠، Tekirdağ İlahiyat Dergisi، ٢٠٢١.

30• Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

Kalbde bulunanın üzerine bina edilmez. Çünkü kalbde olanlar deruni, kimse tarafından bilinemeyecek hususlardır. İstihsan itibariyle, küfre dair hüküm, kişinin küfürü üzerine bina edilir. İmana dair hüküm, kişinin imanı üzerine bina edildiği gibi. **İman ve küfür, tasdik ve tekzip manasına gelir. İkrar; ikisine de delildir.** Aklını yitirmiş sarhoşun ikrarının tekzibe delil kabul edilmesi uygun değildir. İkrarı sahih değildir.”⁽³⁴⁾

Baybars b. Yalınkılıç et-Türkî (ö. 652/1254):

Baybars b. Yalınkılıç (rh) imanı şu şekilde tarif ediyor: “İmam Tahavi'nin (rh) **“İman; dil ile ikrar. Kalp ile tasdiktir.”** sözüne gelince: Kadı Ebu Hafs el-Gaznevi şöyle söyledi: İkrar ile iman zahir olur. Kişinin mümin olduğu bilinir. Hükümler ikrar sayesinde uygulamaya geçer. İmam Tahavi'nin **“Kalp ile tasdik”** den kastı şudur: Mücerret ikrar ile kişi mü'min olmaz. Delili Allah Teala'nın şu sözüdür: **{İnsanlardan bir kısmı da inanmadıkları halde}** [Bakara-8] Dilleriyle inandık demeleri, iman değildir. Allah Teala onlardan imanı nefyederek, imanın mahallinin kalp olduğunu haber veriyor. **{Ağızlarıyla söylüyorlar}** [Maide-41] Kalpleriyle iman etmedikleri halde. Kalplerinde tasdik olmadığını, dilleriyle itiraf ediyorlardı. Kişi mücerret ikrar ile iman etmiş olmaz. Allah Teala şöyle buyurdu: **{İman kalplerinize girmedir.}** [Hucurat-14] İman kalp ile tasdiktir. Dil ile ikrar ahkama taalluk eden işler içindir. Rabbu'l Alemin dışında hiçbir varlık kalplerde olanı bilemez.”⁽³⁵⁾

Ömer el-Habbâzî (ö. 691/1292):

“Birinci nevi: Kendinde hüsn olanlar: Bu neviden olanlar için -Allah Tealaya ve sıfatlarına iman gibi- sakıt olma ihtimali yoktur. İkrarda sakıt olma ihtimali vardır. Lisan, tastikin özü değildir. Fakat lisan tasdike delalet etmesi yönüyle rükundur. İkrar altında sakıt olma ihtimali vardır. İkrarın terk edilmesi, kişinin itikadı da terk ettiğine delalet eder.”⁽³⁶⁾

“İman, lügatte tasdikten ibarettir. Allah Teala şöyle buyurdu: **{Ey babamız! .. Sen bize iman edici değilsin.}** [Yusuf/17] yani tasdik edici. Şeriat da Muhammed Aleyhisselamın Allah katından getirdiklerini tasdik etmekten ibarettir. Kim Rasulullah'ı kalp ile tasdik ederse, kendi ve Allah arasında mümindir. Dil ile ikrar, ahkâmın icrası için şarttır.

(34) el-Kâsânî, Bedai'u's Sanai, c.9, s.526, Daru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut, 1426/2003.

(35) Baybars b. Yalınkılıç, en-Nuru'l Lami', Fazıl Ahmet Paşa/861, 235b-236a.

(36) Ömer el-Habbâzî, el-Muni fi'l Usul, Tah: M. Muzhir Beka, s 61, Mekke 1403.

الاحكام مبنية على الاقرار بظاهر اللسان لا على ما فى القلب اذ هو امر باطن لا يوقف عليه وجه الاستحسان ان احكام الكفر مبنية على الكفر كما ان احكام الايمان مبنية على الايمان والايان والكفر يرجعان الى التصديق والتكذيب وانما الاقرار دليل عليهما واقرار السكران المذهب العقل لا يصلح دلالة على التكذيب فلا يصح اقراره» (٣٤)

نجم الدين بكيرس بن يلتقج التركى (ت ٦٥٢/١٢٥٤):

«واما قولهم والايمان هو الاقرار باللسان والتصديق بالجنان قال القاضى ابو حفص ارادوا بهذا ظاهر الايمان الذى يوقف عليه تعلق به احكام الايمان يدل عليه قولهم والتصديق بالجنان اذ مجرد الاقرار لا يكون ايماناً بدليل قوله تعالى ﴿وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ﴾ [البقرة: ٨] وقد كانوا يقولون آمناً بالسنتهم فلم يكن ذلك ايماناً حيث نفى الله عنهم الايمان واخبر ان محل الايمان هو القلوب فقال الله تعالى ﴿قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ﴾ [المائدة: ٤١] وكانوا يعترفون بالسنتهم دون التصديق بقلوبهم فلم يكن مجرد اقرارهم ايماناً وقال تعالى ﴿وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ﴾ [الحجرات: ١٤] فثبت ان الايمان هو التصديق بالقلب وان الاقرار باللسان لتعليق الاحكام ولا اطلاع على ما فى القلوب الا لرّب العالمين» (٣٥)

عمر الخبازى (ت ٦٩١/١٢٩٢):

«النوع الاول حسن لمعنى فى نفسه وذلك يتنوع الى ما لا يحتمل السقوط كالايان بالله تعالى وبصفاته او يحتمله كالاقرار فان اللسان ليس معدن التصديق لكن لدلالته عليه جعل ركنًا فيحتمل السقوط بعذر الاكراه لخلوه عن دلالة تبدل الاعتقاد» (٣٦)

«الكلام فى الايمان الايمان فى اللغة عبارة عن التصديق قال الله تعالى ﴿وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا﴾ اى مصدق لنا وفى الشرع عبارة عن التصديق محمد عليه السلام بما جاء به من عند الله فمن صدق الرسول عليه السلام بالقلب فهو مؤمن فيما بينه وبين الله والاقرار باللسان شرط اجراء الاحكام هذا هو المروى عن ابى حنيفة

(٣٤) الكسانى، البدائع الصنائع، ج ٩، ص ٥٢٦، دار الكتب العلمية، بيروت ١٤٢٤/٢٠٠٣.

(٣٥) بكيرس بن يلتقج التركى، النور اللامع، فاضل احمد باشا/٨٦١، ٢٣٥-ب/٢٣٦.

(٣٦) عمر الخبازى، المعنى فى اصول الفقه، تحقيق: محمد مظهر بقاء، ص ٦١، مكة ١٤٠٣.

32• Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

Bu Ebu Hanife'den (ra) rivayet edilmiştir. Ebu Mansur el-Maturidi'nin mezhebi de budur. El-Eşari'den gelen iki rivayetten sahih olanı da böyledir. Hüseyin el-Beceli de bu görüştedir. Ashabımızın ekseriyyetine göre; iman tasdik ve ikrardır. ⁽³⁷⁾

Ebü'l Berekât en-Neseî (ö. 710/1310):

"İman, tasdik etmekten ibarettir. Yüce Allah {**Sen bize iman etmezsın**} [Yusuf/17] yani, sen bizi tasdik etmezsın buyurmaktadır. Allah nezdinden getirdiği şeylerde kim ki peygamberi tasdik ederse, o, kendisi ve Allah açısından mümindir. İkrar, dini hükümlerin uygulanabilmesi için bir şart olmaktadır. ⁽³⁸⁾

"Birinci neve gelince: Tasdik imanın rüknüdür. Hiçbir durumda sakıt olmaz. Her ne şekilde olursa olsun, kalbindeki tasdiki değiştiren kafir olur. **İkinci neve gelince:** İkrar, liaynihi hüsn nevindendir. Bazı durumlarda sakıt olma ihtimali vardır. İkrar ne zaman sakıt olsa, aynı şekilde hüsn de sakıt olur. İkrarın hilafına tasdik hiçbir zaman sakıt olmaz, hüsn de sakıt olmaz. Bunun manası şudur: Cebir ve zorlama olduğu vakit, ikrar vacip değildir. Kalb imanla dolu olduğu vakit kişi kafir olmaz. İkrar tasdikin madeni değil, fakat tasdikin varlığının veya yokluğunun delilidir. İkraha hâli dışında, mazeretsiz olarak ikrarı terk eden kafir sayılır. İkraha altında ikrarı terk eden kafir sayılmaz. Çünkü kılıç başın üzerinde durduğunda kişni kendini korumak için ikrarı terk etmesi, itikadı değiştirme olarak kabul edilmez. İmkânı olduğu halde ikrarı terk etmek aynı zamanda itikadı terk etmektir. Kim kalp ile tasdik ettiği halde mazeretsiz beyanı terk ederse, mü'min değildir. Kim kalbinde tasdiki seçtiği halde bu imanı beyana imkan bulamazsa, bu kimse için azap yoktur ve mü'mindir. Tahkik bu şekildedir. ⁽³⁹⁾

Hüsâmeddin es-Siğnâkî (ö. 730/1330):

Siğnaki (rh) ikrarın iman tanımındaki yerini şöyle değerlendiriyor:

"({**Ey babamız! .. Sen bize iman edici değilsin.**} Yusuf/17 yani bizi **tasdik edici.**) Aynı şekilde firavunun sihirbazlar için söylediği gibi {**Benden izin almadan Musa'ya iman mı ettiniz**} Taha/81 Yani tasdik ettiniz. Allah'a ve Rasulüne iman: Allah'ın Rasulüne bildirdiğini Rasulullah'ın lisanı veya tasdikiyle Allah Teala'yı tasdik etmektir.

(37) Ömer el-Habbazi, *Kitabu'l Hadî fi Usuliddin*, Laleli 2473, 61b.

(38) Ebu'l Berekat en-Neseî, *İslam inancının Ana Umdeleri*, s. 98, Terc: T. Yeşilyurt, Endülüs Yay. 2019.

(39) Ebu'l Berekat en-Neseî, *Keşfü'l Esrar*, C.1 , s.92, Daru'l Kütübü'l İlmiyye .

رضى الله عنه واليه ذهب الشيخ ابو منصور الماتريدى وهو اصح الروايتين عن الاشعرى وهو ايضا قول الحسين الفضل البجلي وقال اكثر من اصحابنا الايمان هو التصديق» (٣٧)

ابو البركات النسفى (ت ٧١٠/١٣١٠):

«والايمان عبارة عن التصديق قال الله تعالى ﴿وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا﴾ [يوسف: ١٧] اى بمصدق لنا فمن صدق الرسول فيما جاء به من عند الله فهو مؤمن بينه وبين الله تعالى والاقرار شرط اجراء الاحكام» (٣٨)

«اما النوع الاول فالتصديق فى الايمان فهو لا يحتمل السقوط بحال ومتى بدله بضده كان كفراً باى وجه بدله واما النوع الثانى فالاقرار فهو حسن لعينه وهو يحتمل السقوط فى بعض الاحوال ومتى احتمل الاقرار السقوط احتمل الحسن السقوط ايضا بخلاف التصديق فانه لا يقبل السقوط فلا يسقط الحسن ايضا ومعنى قبوله انه لا يجب عليه الاقرار حتى اذا بدله بضده بعذر الاكراه لم يكن كفراً اذا كان مطمئن القلب بالايمان وهذا لان اللسان ليس معدن التصديق ولكن هو دليل على التصديق وجوداً وعدمًا فاذا بدله بغيره فى وقت تمكن من اظهاره يعدّ كفراً وان زال تمكنه من الاظهار بالاكراه لم يعدّ كفراً لان قيام السيف على راسه دليل على ان الحامل على التبديل دفع الهلاك عن نفسه لا تبديل الاعتقاد فاما عند التمكن فتبديله دليل تبديل الاعتقاد فمن صدق بقلبه وترك البيان بغير عذر لم يكن مؤمناً ومن يجمل وقتاً يمكن فيه من البيان وكان محتاراً فى التصديق بان لم يعاين العذاب كان مؤمناً ان تحقق ذلك» (٣٩)

حسام الدين السغنانى (ت ٥٨٠/١١٨٤):

«وقوله ﴿وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا﴾ [يوسف: ١٧] اى بمصدق لنا) وكذا اخبر عن قول فرعون للسحرة ﴿أَمْنَمُ لَهُ قَبْلَ أَنْ أَدْخَلَ كُفْرًا﴾ [طه: ٧١] اى صدقتم فعلى هذا الايمان بالله ورسوله هو تصديق الله تعالى فيما اخبر على لسان رسوله او

(٣٧) عمر البخارى، كتاب الهادى فى اصول الدين، لالهى ٢٤٨٣، ج ٦١ ب.

(٣٨) ابو البركات النسفى، العمدة فى العقائد، ص ٩٨، Endülüs Yayınları ٢٠٠٩.

(٣٩) ابو البركات النسفى، كشف الاسرار، ج ١، ص ٩٢، دار الكتب العلمية.

34• Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

İman kalbin amelidir. İman lisana veya rükunlara müteallik bir husus değildir. Ancak tasdik; batını ve kişilerin vakıf olması mümkün olmayan bir iş olması dolayısıyla şeriat, kalpte olana işaret olmak üzere dünyadaki ahkâmın icrası için ikrarı şart koştu. Rasulüllah (sav) şöyle buyurdu: «İnsanlar Lailaheillah deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Bu sözü söylediklerinde canları ve malları benim yanımda dokunulmaz olur. Samimi olup olmadıklarının hesabı Allah'a kalmıştır.» Bu sebeple, ashabımızın muhakkikleri; iman kalp ile tasdikdir, fakat dil ile ikrar dünyadaki ahkâmın icrası içindir. Hatta kişi kalp ile tasdik eder ve dille ikrar etmezse, tasdikten mevcudiyeti ile Allah katında mümin, ikrarın bulunmaması sebebiyle dünya ahkâmında mümin değildir. Bu durum, münafığın kalp ile tasdik etmediği halde ikrar ile dünya ahkâmında müslüman sayılması; tasdik etmemesi nedeniyle Allah katında kafir olmasına benzer. Bu görüş **Ebu Hanife'**den (ra) rivayet edilmiştir. Bu görüş, Ebu Hanife'nin **el-Alim vel-Müteallim** kitabındadır. **Ebu Mansur el-Maturidi** de bu görüştedir. Bunların hepsi **es-Sabuni'nin el-Kifaye** adlı eserinde mevcuttur. Yukarıdaki değerlendirmelerim; ikrarı, müminlerin ahkâmını icra için şart gören; ikrarı, imanın rüknu olarak kabul etmeyen görüşe göredir. Fakat iki muhakkik alim, İmam **Şemsüleimme es-Sarahsi ve İmam Fahrulislam el-Pezdevi** (rh), dil ile ikrarı tasdik gibi rükun olarak saymışlardır. Ancak ikrar, tasdikten rütbe olarak daha aşağıdadır. Çünkü tasdik, imanın hiçbir halde sakıt olma ihtimali bulunmayan rüknüdür. Tasdik sakıt olduğu zaman zıddı olan küfürle yer değiştirilmiş olunur. İkrara gelince, tasdike mülhak rükündür. Fakat ikrarın sakıt olma ihtimali vardır. İkrar sakıt olduğu zaman, zıttı olan ikrah özü ile yer değiştirilmiş olunur. Kişi kafir olmaz. İkrar da rükündür. Kim ki kalp ile tasdik edip ikrarı özürsüz olarak terkederse, mümin değildir. Kim de, kalp ile tasdik ettiği halde ikrara imkan bulamazsa mümindir. Tahkik bu şekildedir. İmam Fahrulislam el-Pezdevi Usul eserinde bu şekilde beyan etmiştir. ⁽⁴⁰⁾

Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730/1330):

el-Buhari (rh) kanaatine göre iman tanımlarını şu şekilde özetliyor:

"Bil ki **ashabımızın muhakkiklerinin** mezhebi şudur: İman kalb ile tasdikdir. İkrar dünyada ahkâmın icrası için şarttır. Buna göre; kim kalb ile tasdik eder, dil ile beyan etmeye kadir olduğu halde dil ile ikrar

(40) Hüsâmeddin es-Siğnâkî, **et-Tesdîd fî Şerhi't Temhîd**, Tah: Ali Tarık Ziyad Yılmaz, c 2, s 340-342, İSAM, İstanbul 2020.

تصديق رسوله فيما بلغ عن الله وأنه عمل القلب ولا تعلق له باللسان والاركان الآ
ان التصديق لما كان امراً باطناً لا يمكن الوقوف عليه جعل الشرع العبارة عما في
القلب بالاقرار اشارة على التصديق وشرطاً لاجراء الاحكام كما قال عليه السلام
«امرت ان اقاتل الناس حتى يقولوا لا اله الا الله فاذا قالوها فقد عصموا مني
دماءهم واموالهم الا بحقها وحسابهم على الله» وعن هذا قال المحققون من اصحابنا
ان الايمان هو التصديق بالقلب لكن الاقرار باللسان شرط اجراء الاحكام في
الدنيا حتى ان من صدق بقلبه ولم يقر بلسانه فهو مؤمن عند الله تعالى لوجود
التصديق غير مؤمن في احكام الدنيا لعدم الاقرار كما ان المناق في ما وجد منه
الاقرار دون التصديق فهو مؤمن في احكام الدنيا لوجود شرطه وهو الاقرار كافر
عند الله لعدم التصديق وهذا القول مروى عن ابي حنيفة رضى الله عنه نص عليه
في كتاب العالم والمتعلم وهو اختيار الشيخ ابي منصور الماتريدى هذا كله من
الكفاية وهذا الذى ذكره موافق لما ذكره في الكتاب من حيث ان في كل منهما
جعل الاقرار شرطاً لاجراء احكام المؤمنين لا ان يكون ركناً للايمان واما الامامان
العلمان في التحقيق الامام شمس الائمة السرخسى والامام نضر الاسلام البزدوى
رحمهما الله فجعلوا الاقرار ركن الايمان كالتصديق الا ان الاقرار احط رتبة من
التصديق في الركنية من حيث ان التصديق ركن الايمان لا يحتمل السقوط بحال
حتى انه متى تبدل بضده كان كفراً واما الاقرار فهو ركن ملحق به لكنه يحتمل
السقوط بحال حتى اذا تبدل بضده بعذر الاكراه لم يعد كفراً فكان ركناً دون
الاول فمن صدق بقلبه وترك البيان اى الاقرار من غير عذر لم يكن مؤمناً ومن لم
يصادف وقتاً يتمكن فيه من البيان وكان مختاراً في التصديق كان مؤمناً ان تحقق
ذلك كذا ذكره الامام نضر الاسلام في اصول الفقه» (٤٠)

عبد العزيز البخارى (ت ١٣٣٠/٧٣٠):

«واعلم ان مذهب المحققين من اصحابنا ان الايمان هو التصديق بالقلب والاقرار
باللسان شرط اجراء الاحكام في الدنيا حتى ان من صدق بقلبه ولم يقر بلسانه مع
(٤٠) خسام الدين السغناقي، التسديد في شرح التمهيد، تحقيق: على طارق زياد يلماز، ج ٢، ص

36• Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

etmezse, Allah Teala indinde mü'min fakat dünya ahkâmında mü'min değildir. Bu durum; kalb ile tasdik etmediği halde, dil ile ikrar eden münafığın dünyada ahkâmının icrası için şart olan ikrar sebebiyle mü'min sayılmasına benzer. Münafık, kalp ile tasdik etmemesi sebebiyle Allah indinde kafirdir. **Ashabımızın çoğunluğuna göre;** iman kalb ile tasdik, dil ile ikrardır. Fakat dil ile ikrar, özür ve ikrah sebebiyle sakıt olma ihtimali olan zait bir rükündür. Kalb ile tasdik, sakıt olma ihtimali bulunmayan asli rükündür. Bunlara göre; bir kimse kalb ile tasdik eder fakat özürsüz olarak dil ile ikrarı terk ettiği taktirde Allah katında da mü'min değildir. Cehennem ehlidir. Musannifin [Fahrulislam el-Pezdevi], Şemsu'l-Eimme [Serahsi] ve fukahadan çoğunluğun görüşü budur. Bu hususta nasların zahirine sarılmışlardır."⁽⁴¹⁾

Sadrüşşerîa es-Sânî (ö. 747/1346):

"(Birinciye gelince [Me'murun bih husnu li-ma'na fi nefsihi] Bu ya teklifte sukutu kabul etmeyen tasdik gibi olur. Ya da ikrah halinde sukutu kabul eden dil ile ikrar gibi olur. Tasdik asıldır. İkrar ise tasdike mülhaktır. İkrar, tasdikin varlığının delilidir. İnsan, ruh ve cesetten mürekkeptir. Derunundakine delalet eden bir kelim ile derunundakini izhar etmedikce, insanın bu sıfatı tamamlanmış olmaz. Bu durum insanın diğer fiileri gibi değildir.) Bunu ikrar ve amelin imanın ruknü oluşu arasındaki farkı ifade için söyledi. Biz ikrarın imanın ruknü olduğunu ifade ettik. Amelin ise imanın ruknü olmadığını ifade ettik. Bil ki; alimlerimizden bu mes'eleda iki kavil nakledilmiştir. Birincisi; iman, tasdikdir. İkrar dünyaya dair ahkâmın icrası içindir. İkincisi; İman, tasdik ve ikrardır. (Kim kalb ile tasdik edip, özürsüz olarak ikrarı terk ederse mü'min değildir.) İkrarın imanın ruknü olması ve ihtiyarı kişinin elinde olması itibariyle. (Kim de tasdik eder, ikrar için vakit bulamazsa mü'mindir.) Zaruret halinde tâbi olma ciheti itibariyle."⁽⁴²⁾

"(İcmali iman; peygamberimizin (as) Allah katından getirdiklerine iman etmek demektir. Tafsili iman; Allah Teala'yı ve meleklerini ve kitaplarını ve peygamberlerini ve ahiret gününü ve hayır ve şerrin Allah Teala'nın taktiriyle olduğunu tasdik etmektir.) (...) (Bu kalbin işidir. Allah Teala şöyle buyurdu: {Henüz iman kalplerinize yerleşmedi.} Hucurat/14 {kalbi imanla dolu olduğu halde} Nahl/106

(41) Abdülaziz el-Buhari, Keşfü'l Esrar, c. 1, s. 274, DKİ, Beyrut 2009.

(42) Sadrüşşerîa es-Sani, et-Tavzih Maa't-Telvih, ty., s. 301.

تمكنه من البيان كان مؤمناً عند الله تعالى غير مؤمن في احكام الدنيا كما ان المنافق اذا وجد منه الاقرار دون التصديق كان مؤمناً في احكام الدنيا لوجود شرطه وهو الاقرار كافرأ عند الله تعالى لعدم التصديق وقال كثير من اصحابنا ان الايمان هو التصديق بالقلب والاعتراف باللسان الا ان الاقرار ركن زائد يحتمل السقوط بعذر الاكراه والتصديق ركن اصلي لا يحتمل السقوط فعند هؤلاء لو صدق بقلبه ولم يقر بلسانه من غير عذر لم يكن مؤمناً عند الله تعالى وكان من اهل النار وهو وهو مذهب المصنف وشمس الائمة و كثير من الفقهاء وتمسكوا في ذلك بظواهر النصوص»^(٤١)

صدر الشريعة الثاني (ت ٧٤٧/١٣٤٦):

«(اما اول فاما لا يقبل سقوط التكليف كالتصديق واما ان يقبل كالاقرار باللسان يسقط حالة الاكراه والتصديق هو الاصل والاقرار ملحق به لانه دال عليه فان الانسان مركب من الروح والجسد فلا يتم صفته الا بان يظهر من الباطن الى الظاهر بالكلام الذي هو ادل على الباطن ولا كذلك سافر الافعال) اتما قال هذا للفرق بين الاقرار وعمل الاركان فان الاقرار نجعله داخلاً في الايمان ولا نجعل عمل الاركان داخلاً فيه واعلم ان المنقول من علمائنا رحمهم الله في هذه المسئلة قولان احدهما ان الايمان هو تصديق وانما الاقرار لاجزاء الاحكام الدنيوية عليه والثاني ان الايمان هو التصديق والاقرار معا (فن صدق بقلبه وترك الاقرار من غير عذر لم يكن مؤمناً) اعتباراً لجهة ركنية الاقرار في حال الاختيار (وان صدق ولم يصادف وقتاً يقر فيه يكون مؤمناً) اعتباراً لجهة التبعية في حال الاضطرار»^(٤٢)

«(فالايان اجمالاً تصديق النبي عليه السلام فيما جاء به من عند الله تعالى وتفصيلاً التصديق بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر وان الخير والشر بقدر الله تعالى) ... (وهو حظ القلب قال تعالى ﴿وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ﴾ [الحجرات: ١٤]) اي لم يدخل (وقال ﴿وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ﴾

(٤١) عبد العزيز البخاري، كشف الاسرار، ص ٢٧٤، دار الكتب العلمية ٢٠٠٩.

(٤٢) صدر الشريعة الثاني، التوضيح مع التلويح، ص ٣٠١.

38• Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

Bu muhakkik meşayihimiz katında kalp ile tasdik demektir. Dil ile ikrara gelince: Dil ile ikrar kalpdeki tasdik varlığının delilidir. Dünyevi ahkâmın icrası için sebeptir. Bazı meşayihimiz katında ikrar, imanı seçerken rükündür.) Bu görüşe göre kişi, imanı seçerken ikrarı terk ederse veya kalp ile tasdik ettiği halde ömründe bir kere bile dil ile ikrar etmezse, kendi katında da Allah katında da mümin değildir. Birinci görüşe göre; kendi katında da Allah katında da mümindir. Fakat dünyevi ahkâm bu kişi üzerinde cari değildir. Zarurat halinde ikrarın terk edilmesi durumuna gelince; kişinin konuşmaya kadir olamaması veyahut kalbi imanla dolu olmakla birlikte ikrah altında küfür kelimesini söylemesi gibi durumlarda yukarıda zikrettiğimiz iki görüşe göre de kişi mümindir. "⁽⁴³⁾

Kıvâmuddîn El-Kâkî (ö. 749/1348):

"Tasdik, imanın sakıt olma ihtimali bulunmayan muhkem aslıdır. Tasdikte değişme olduğunda iman yok olur. Dil ile ikrar, imanın tasdike mülhak rükündür. İkrar asıl olarak tasdik varlığına delildir. Çünkü ikrar, dünya ve ahiret ahkâmında imanın rükünü olan tasdik varlığının ve yokluğunun delilidir. Bir kimse kalp ile tasdik edip, imkanı olduğu halde dil ile ikrar etmezse Allah katında mümin değildir. Fukaha bu görüştedir. Bazı kelimacılar bu görüşe muhaliftir. İkrar, dünya ahkâmında asıldır. Kafir imana zorlandığında, dünya ahkâmında iki rükünden (tasdik ve ikrar) bir tanesinin mevcudiyetiyle imanı sahihtir. Kılıçın kafasının üzerinde durması, kalp ile tasdik etmediğinin işaretidir. Fakat İslam herşeye galiptir. Hiçbir şey İslam'a galip gelemaz. İlk şehadetten sonra şehadeti tekrar etmek zevaid hükmündedir." ⁽⁴⁴⁾

Burhâneddîn el-Bağâbikî el-Buhârî (ö. 750/1349):

"Ebu Hanife ve ashabının mezhebi şudur: İman; kalp ile tasdik, dil ile ikrardır. Bu ikisinin dışında şart yoktur. Fukaha'nın 'İkrar zaid rükündür.' görüşü, Ebu Hanife ve ashabının görüşüne en yakın görüştür. Ebu Mansur el-Maturudi'ye göre; İman, tasdiktir. İkrar, şeri ahkâmın icrası için şarttır. Bu görüş Ebu Hanife'den rivayet edilmiştir. Kelamda muhtar görüş budur. **Bu ihtilaf lafzidir. Manada ihtilaf yoktur. Çünkü zaid rükün hakikatte ahkâmın icrası için şart manasına gelir.**" ⁽⁴⁵⁾

(43) Sadruşşeria es-Sani, *Şerhu Tadili'l Ulum*, s. 421-422, D.İ.B., Ankara/2021.

(44) Kıvâmuddîn el-Kâkî, *Câmiu'l Esrâr fi Şerhu'l Menâr*, s 1151-1153, Mekke 1326.

(45) Burhâneddîn el-Bağâbikî el-Buhârî, *Şerhu't Temhid li Kavaidu't Tevhid*, s. 404, Mektebetü'l Ganim 1443/2022.

النحل: ١٠٦] فهو تصديق بالقلب عند المحققين وأما الاقرار باللسان فلكونه دالاً على التصديق سبب لاجراء الاحكام الدنيوية وعند بعض مشايخنا الاقرار ركن (حالة الاختيار) فعلى هذا القول لو ترك الاقرار بالاختيار ولم يقر في عمره مع وجود التصديق لا يكون مؤمناً فيما بينه وبين الله تعالى وعلى الأول يكون مؤمناً فيما بينه وبين الله تعالى لكن الاحكام الدنيوية لا تكون جارية عليه أما لو ترك بالاضطرار كما لم يكن قادراً على التكلم او قال كلمة الكفر بالاكراه مع ان قلبه مطمئن بالايمان يكون مؤمناً على القولين» (٤٣)

قوام الدين الكاكي (ت ٧٤٩/١٣٤٨):

«اما في الايمان فالتصديق اصل محكم لا يحتمل السقوط بعذر ما ولا يبقى مع التبديل بحال والاقرار باللسان ركن في الايمان ملحق بالتصديق وهو في الاصل دليل التصديق لأن اللسان معبر عما في الضمير فانقلب الاقرار منضمّاً التصديق ركناً من الايمان في احكام الدنيا والآخرة حتى اذا صدق بقلبه ولم يقر بلسانه بعد التمكن منه لا يكون مؤمناً عند الله تعالى وايضاً عند الفقهاء خلافاً لبعض المتكلمين وقد يصير الاقرار اصلاً في احكام الدنيا حتى اذا اكره الكافر على الايمان صح ايمانه في احكام الدنيا بناء على وجود احد الركنين وان كان قيام السيف على راسه اشارة على انه غير مصدق بقلبه لكن الاسلام يعلو ولا يعلى والزوائد في الايمان تكرر الشهادة مرة بعد اخرى كذا قيل» (٤٤)

برهان الدين البغايي البخاري (ت ٧٥٠/١٣٤٩):

«اما الاول فذهب ابى حنيفة واصحابه وهو ان الايمان هو التصديق بالقلب والاقرار باللسان شرط دون غيرهما وهذا قريب من مذهب الفقهاء حيث قالوا الاقرار ركن زايد وعند ابى منصور الماتريدي الايمان التصديق والاقرار شرط اجراء احكام الشرع وهو مروي عن ابى حنيفة وهو المختار في الكلام وهذا الخلاف لفظي لا معنوي لأن الركن الزايد شرط في الحقيقة اى شرط لاجراء الاحكام» (٤٥)

(٤٣) صدر الشريعة الثاني، شرح تعديل العلوم، ص ٤٢١-٤٢٢، DİB، آئرة ٢٠٢١.

(٤٤) قوام الدين الكاكي، جامع الاسرار في شرح المنار، ص ١١٥١-١١٥٣، مكة ١٣٢٦.

(٤٥) برهان الدين البغايي البخاري، شرح التمهيد، ص ٤٠٤، مكتبة الغانم ٢٠٢٢.

40• Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

Ekmeleddîn el-Bâbertî (ö. 786/1384) :

el-Baberti (rh) ikrarın iman tanımındaki yerini şöyle izah ediyor:

"İmanın hakikati kalbden tasdikdir. Fakat bu deruni ve kimsenin bilmesi mümkün olmayan bir şeydir. Allah Teala kullarının maslahatı ve miras, evlilik, dine girme, dinden çıkma malın ve canın muhafazası v.b.g. işleri düzgün yürüyebilmesi için ikrar üzerine tertib etti. İkrar, tasdikin bilinebilmesi ve maslahata müteallik işlerin ikrarın mevcudiyetiyle yürüyebilmesi için insanın derununda olana delil kılındı."⁽⁴⁶⁾

Molla Fenârî (ö. 834/1431) :

"İkincisi: İkrar gibi teklifte sukutu kabul edenler. İkrar altında ikrarını değiştiren, kafir sayılmaz. Çünkü asıl tasdik kalbtedir. Lisan tasdikin cevheri değildir. Kişinin ölümle tehdit edilmesi tasdikin değişmediğine delildir. Fakat kişi imkanı olduğu halde mazeretsiz olarak ikrarı terk ederse Allah katında mümin olduğu kabul edilse bile, [insanlar katında] kafirdir. (...) Kelamcılar ve bazı hadis imamları katında; iman mücerret tasdiktir ve dünyada ahkâmın icrası tasdike dahil değildir. Çünkü ikrar şarttır. Aksi ise münafıklıktır. Böyle olunca kul için faydalı ve hak olan farkedilmez. Fukahanın mezhebi nasların zahirine sarılmaktır. İslam'da şahadet şarttır. Bu ise ancak lisan ile olur."⁽⁴⁷⁾

Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451):

"(Misafir mücerret niyetle mukim olur) Çünkü mukim olmak, seferin terki demektir. Mücerret niyetle bu durum hasıl olur. Oruçlu mücerret niyetle iftar etmiş olmaz. Fakat vaktinde yapılan mücerret niyetle oruçlu olur. Müslüman, küfre niyet ettiği zaman, küfrü itikadı haline getirdiğinde, kafir olur. Fakat kafir mücerret niyetle dil ile ikrar etmedikçe müslüman olmaz."⁽⁴⁸⁾

İbnü'l Hümâm (ö. 861/1457) :

"(Kalp ile ve dil ile olana gelince) Bu dördüncü görüştür. İman, kalp ile ve dil ile tasdikdir. Bunun ifadesi; iman, kalp ile tasdik ve dil ile ikrardır. (Bu görüş Ebu Hanife'den rivayet edilmiştir.) Rahimehullah Teala (Ebu Hanife'nin ashabı arasında meşhurdur) ve (Eşarilerden bazı muhakkiklerin görüşüdür. Onların görüşleri şöyledir: İman) lügatte (tasdik demektir. Tasdik, kalp ile olur.) Bunun manası: İman edilmesi

(46) Ekmeleddin el-Baberti, Şerhu'l Vasiyye, s 72, Daru'l Fetih 2017/1438.

(47) Molla el-Fenari, Fusul'ül Bedayi, DKİ 2006, c.1, s. 235.

(48) el-Aynî, el-Binâye fi Şerhi'l Hidaye, c.3, s. 366, Daru'l Fikir, Beyrut 1990.

اكل الدين الباري (ت ٧٨٦/١٣٨٤):

«وكان حقيقة الايمان وهو تصديق القلبى امرًا باطنًا لا يطلع عليه وقد رتب الله تعالى للعباد عليها مصالح كالارث والتزويج والابتداء بالتسليم وردّه وحقق الدماء والانوال وغير ذلك فجعل الاقرار دليلًا على ما فى الباطن ليعلم به تترتب عليه المصالح المتعلقة بوجوده وهذا ما وعدناه فيما تقدّم من تقريره» (٤٦)

ملا فنارى (ت ٨٣٤/١٤٣١):

«الثانى ما يقبل منه كالاقرار تبدله عند الاكراه لم يعد كفرًا لأن الاصل التصديق وهو قلبى ليس اللسان معدته وقيام السيف دليل على عدم تبدله ولكن ترك متمكنه من غير عذر دليل فواته فلا يكون مؤمنًا ولو عند الله تعالى لا المصدق الغير المتمكن (...) وعند المتكلم وبعض ائمة الحديث مجرد التصديق ايمان لا فى اجراء احكام الدنيا لأن شرط الاقرار وعكسه المناق اذ لا عثور للعباد على ما فى الفؤاد والحق مذهب الفقهاء لظواهر النصوص الشارطة فى الاسلام الشهادة وهى لا تكون الا باللسان» (٤٧)

بدر الدين العيني (٨٥٥/١٤٥١):

«(يصير المسافر مقيما بمجرد النية) لأن الاقامة ترك السفر فيوجد ذلك بمجرد النية والصائم لا يكون مفطرًا بمجرد النية للافطار ويصير صائمًا بمجرد النية فى وقته والمسلم يصير كافرًا بنية الكفر اذا اعتقده والكافر لا يصير مسلمًا بمجرد النية ما لم يسلم بلسانه» (٤٨)

ابن الهمام (ت ٨٦١/١٤٥٧):

«وقوله (او بالقلب واللسان) حكاية للقول الرابع وهو ان الايمان تصديق بالقلب واللسان ويعبر عنه بأه تصديق بالجان واقرار باللسان (وهو منقول عن ابى حنيفة) رحمه الله تعالى (ومشهور عن اصحابه و) عن (بعض المحققين من الاشاعرة قالوا لما كان الايمان) لغة (هو التصديق والتصديق كما يكون بالقلب) بمعنى اذعانه وقبوله لما انكشف له (يكون باللسان) بان يقر بالوحدانية وحقيقة

(٤٦) اكل الدين الباري، شرح الوصية، ص ٧٢، دار الفتح، عمان ٢٠١٧/١٤٣٨.

(٤٧) ملا فنارى، فصول البدائع، دار الكتب العلمية ٢٠٠٦، ج ١، ص ٢٣٥.

(٤٨) بدر الدين العيني، البناية فى شرح الهداية، ج ٣، ص ٣٦٦، دار الفكر، بيروت ١٩٩٠.

42• Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

gerekenleri gönülden onaylamak ve kabul etmektir. **(Tasdik, dil ile olur.)** Allah Teala'nın birliğini, Peygamberimizin risaletinin hak olduğunu ikrar etmektir. İman mefhumu iki tasdikten mürekkebdır. **(İkisinden her biri)** Yani tasdik-i kalbi ve tasdik-i lisaniden her biri **(rükündür.)** Yani iman mefhumundan biridir. **(İman ancak ikisiyle sabit olur. Dilsiz olan müstesna.)** Hakikatte iman kalp ile tasdiktir. Tasdik, imanın asla sakıt olma ihtimali bulunmayan rükündür. Dilsiz olma ve ikrah altında olma halinde İkrarda sakıt olma ihtimali vardır."⁽⁴⁹⁾

"Umde Sahibinin görüşü **(Ebü'l Berekat en-Nesefi)** şöyledir: İman tasdiktir. Kim Rasulün Allah katından getirdiklerini tasdik ederse kendi beyninde ve Allah beyninde mü'mindir. İkrar ise ahkâmın icrası için şarttır. Bu Eşariler'in de tercih ettiği görüştür. Dünyada ahkâmın icrasından maksad ise; kişinin cenaze namazı kılınması ve müslüman mezarlığına defnedilmesi ve bunun dışındaki hususlardır. Bütün görüş sahipleri şu hususta ittifak halindedir: **Bir kimseden itikadını ikrar etmesi istenir, o kişide ikrara imkanı olduğu halde itikadını ikrar etmekten kaçınırsa inaden kafir olur.**"⁽⁵⁰⁾

Molla Hüsrev (ö. 885/1480) :

"Dil ile ikrar, ikrah halinde sakıt olur. Çünkü asıl olan tasdiktir. Tasdikde kalbde bulunur. Lisan tasdikin madeni değildir. Cebir ve zorlamanın olması kalpde imanın değişmediğinin işaretidir. Fakat kişi fırsat varken ve mazeretsiz olarak dil ile ikrarı terk ederse, bu kalpdeki imanın öldüğüne işaretidir. Bu kişinin Allah katında mü'min olduğu kabul edilse bile, zahirde mü'min değildir. Nadir olsa bile kalben tasdik edip de dil ile ikrara imkan bulamayan ve ikrar ya da inkara zorlanma halinde ikrara imkân bulan kişi mümindir. Çünkü ikrah-ı mülci, ihtiyarı ortadan kaldırmaz, aksine ifsat eder. Müslüman olmak ise şüphe ile sabit olan şeylerdendir. Zira İslam üstündür, başkası ona üstün olamaz. Dolayısıyla inanmaya zorlanan bu kişi hakkında fasid ihtiyar yeterli olur."⁽⁵¹⁾

Molla Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) :

"Tasdik, ikrarın hilafına hiçbir halde sakıt olma ihtimali bulunmayan, liaynihi iyi olan rükündür. İkrar; şart veya şart ve liğayrihi iyi olan rükündür. Bu sebeple, özür durumunda ve ikrah halinde sakıt olur. Çünkü lisan, kalbin tercümanı ve tasdikın varlığının veya yokluğunun delilidir. **Bir kimse ikrarı izhara imkanı olduğu halde izhar etmezse, kafir olur.**

(49) İbnü'l Hümmam, el-Müsamere fi Tavzihi'l Müsayere, s 644, Daru'l Fetih, 2018.

(50) İbnü'l Hümmam, el-Müsamere fi Tavzihi'l Müsayere, s. 646-647.

(51) Molla Hüsrev, **Miratü'l Usul**, s 473, TC. Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2024.

الرسالة وإذا كان مفهوم الايمان مركباً من التصديقين (فيكون كل منهما) اى من التصديق القلبي والتصديق اللسانى (ركباً فى الباب) اى فى مفهوم الايمان (فلا يثبت الايمان الا عند العجز) عن النطق باللسان فان الايمان يثبت بتصديق القلب فقط فى حقه فالتصديق ركن لا يحتمل السقوط اصلاً والاقرار قد يحتمله وذلك فى حق العاجز عن النطق والمكروه»^(٤٩)

«الا ان قول صاحب العمدة منهم الايمان هو تصديق فن صدق الرسول فيما جاء به فهو مؤمن فيما بينه وبين الله تعالى والاقرار شرط اجراء الاحكام هو بعينه القول المختار عند الاشاعرة والمراد احكام الدنيا من الصلاة خلفه ودفنه فى مقابر المسلمين واتفق القائلون بعدم اعتبار الاقرار على ان يعتقد انه متى طوب به اتي به فان طوب به فلم يقر فهو كفر عناد»^(٥٠)

ملا خسرو (ت ١٤٨٠/٨٥٥):

«(كالاقرار) باللسان فانه يسقط حال الاكراه لان الاصل هو التصديق وهو قلبي ليس اللسان معدنه وقيام السيف يدل على عدم تبدله لكن ترك متمكنه من غير عذر يدل على فواته فلا يكون مؤمناً ولو عند الله تعالى لا المصدق الغير المتمكن ولو كان نادراً ولا المتمكن عند الاجبار على الاقرار او الانكار ، فان الاكراه الملجئ لا يعدم الاختيار بل يفسده والاسلام مما يثبت بالشبهة لانه يعلو ولا يعلى فيكفى فيه الاختيار الفاسد»^(٥١)

ملا على القارى (ت ١٦٠٥/١٠١٤):

«ثم التصديق ركن حسن لعينه لا يحتمل السقوط فى حال من الاحوال بخلاف الاقرار فانه شرط وشطر وركن لغيره ولهذا يسقط فى حال الاكراه وحصول الاعذار وهذا لان اللسان ترجمان الجنان فيكون دليل التصديق وجوداً وعدماً فاذا بدله بغيره فى وقت يكون متمكناً من اظهاره كان كافراً واما اذا زال تمكنه من الاظهار بالاكراه لم يصير كافراً (...) فاما تبديله فى وقت التمكن دليل على تبديل

(٤٩) ابن الهمام، المسامرة فى توضيح المسيرة، ص ٦٤٤، دار الفتح، عمان ٢٠١٨/١٤٣٩.

(٥٠) ابن الهمام، المسامرة فى توضيح المسيرة، ص ٦٤٦-٦٤٧، دار الفتح، عمان ٢٠١٨.

(٥١) ملا خسرو، مرآة الاصول، ص ٤٧٣، Türkiye Yazma Eserler Kurumu، استانبول ٢٠٢٤.

44● Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

İkrah sebebiyle izhar etmezse, kafir olmaz. (...) Kim imkan bulduğu halde ikrar etmezse bu durum o kişiyi itikadını değiştirdiğine delil olur. Bu durumda -Şemsü'l Eimme es-Serahsi'nin izah ettiği üzere- ikrar, imanın varlığını-yokluğunu gösteren rüknü olur. Fakat Umde sahibi Ebü'l Berekat en-Nesefi- bu görüşte değildir. Ona göre; ikrar, ahkâmın icrası için şarttır. Bu Eşariler'in muhtar görüşüdür. Ebu'l Mansur el-Maturidi'nin görüşüdür. ⁽⁵²⁾

Hüseyin b. İskender er-Rûmî (ö. 1084/1673):

"Velhasıl iman dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. İkrarı terk eden kafir, tasdiki terk eden münaфіk olur." ⁽⁵³⁾

İbn Âbidîn (ö. 1252/1836):

"(İkisinin arasında fark şudur.) Yani ticaret yapmakla yapmamak arasında fark ticaretin ancak amelle tahakkuk etmesi, hizmeti niyet ettiği takdirde ise, bunun mücerret niyetle hasıl olmasıdır. T. **(Ve niyetle tamam olur.)** Çünkü terk işlemlerinden olan herşeyde niyet kafidir. T. Bunun misali mukim, oruçlu, kafir, alafla beslenen ve kırdan otlayan hayvandır. Mücerred niyetle mukim misafir oluvermediği gibi oruçlu iftar etmiş, kafir müslüman olmuş da sayılamaz. Keza sırf niyetle hayvan ne alafla beslenen olur ne de kırdan otlayan sayılır." ⁽⁵⁴⁾

(52) Ali el-Kari, Şerh'ül Fıkhu'l Ekber, s. 181-182, Daru'l Nefais 2016/1437.

(53) Hüseyin b. İskender, el-Cevheretü'l Münife, Tah:M.F. Özdemir, ibnihisam.com, s 6, Ankara 2024.

(54) İbn Âbidîn, Redd'ül Muhtâr, c. 3, s. 193, Dâru'l Âlem'ül Kütüb, Riyad 2003.

اعتقاده فكان ركن الايمان وجوداً وعدمًا كما صرح به شمس الائمة السرخسى ألا ان صاحب العمود وهو ابو البركات عبد الله بن احمد بن محمود النسفى صرح بان الاقرار شرط اجراء الاحكام وهو مختار الاشاعرة وعليه ابو منصور الماتريدى» (٥٢)

حسين بن اسكندر الرومى (ت ١٠٨٤/١٦٧٣):

«والحاصل ان الايمان اقرار باللسان وتصديق بالجنان اى القلب فتارك القول كافر وتارك التصديق منافق وبالله التوفيق» (٥٣)

ابن عابدين (ت ١٢٥٢/١٨٣٦):

«قوله (والفرق) اى بين التجارة حيث لا تتحقق بالفعل وبين عدمها بان نواه للخدمة حيث تحقق بمجرد النية ط قوله (فيتم بها) لان التروك كلها يكتفى فيها بالنية ط ونظير ذلك المقيم والصائم والكافر والعلوفة والسائمة حيث لا يكون مسافراً ولا مفطراً ولا مسلماً ولا سائماً ولا علوفة بمجرد النية» (٥٤)

(٥٢) ملا على القارى، شرح الفقه الاكبر، ص ١٨١-١٨٢، دار النفائس، بيروت ٢٠١٦.

(٥٣) حسين بن اسكندر الرومى، الجوهرة المنيفة، تحقيق: محمد فاتح اوزدمير، ص ٦، ibnihisam.com، آنفرة ٢٠٢٤.

(٥٤) ابن عابدين، رد المختار، ج ٣، ص ١٩٣، دار العالم الكتب، رياض ٢٠٠٣.

Değerlendirme

Yukarıda meşaihi hanifiyyeden naklettiğimiz görüşlerin, iki tanım etrafında toplandığı görülmüyor. Bu görüşleri şu şekilde özetleyebiliriz:

Birinci görüşe göre; İman kalp ile tasdik, dil ile ikrardır. Kalp ile tasdik imanın asıl rüknüdür. Tasdik olmadan iman geçerli değildir. Dil ile ikrar ise imanın zaid rüknüdür. Ancak dilsiz olma veya ikrah gibi mazeret hallerinde bu rükün sakıt olur. Lisan imanın madeni değildir. İmkânı olduğu halde dil ile ikrarı terk eden kimse, bu görüş sahiplerine göre kafirdir. Allah'ın katında da mü'min değildir. Bu görüş; çoğunluğun, hanefi meşayihî içerisinde fukahânın görüşüdür.

İkinci görüşe göre; İman, tasdikten ibarettir. Tasdik, insanların muttali olamayacakları deruni bir hadisedir. İkrar ise imanın rüknü değil dünyada ahkâmın icrası için şarttır. İkrar, kalpteki imana kılavuzdur. İmanın kendisi değildir. Bu görüş, başta **Ebu Mansur el-Maturidi** (rh) olmak üzere, kalamcı hanefilerin görüşüdür.

İki görüş sahipleri de tasdikî, imanın asıl rüknü olduğu ve lisanın imanın madeni olmadığı hususunda ittifak halindedir. İlk bakışta ikrarın iman tanımındaki yeri hususunda ihtilaf varmış gibi gözüküyor. İlerleyen sayfalarda bu meseleyi irdedeceğiz.

Diğer bir husus da; kişinin mazereti olmaksızın dil ili ikrarı terk ederek, mücerret tasdikle Allah katında mümin olup olamayacağı meselesidir. Bazıları, bu görüşü **İmamü'l Hüda Ebu Mansur el-Maturidi'**ye atfetmektedir. Fakat Allah'ın (cc) yardımıyla yukarıda görüşlerini aktardığımız alimlerin beyanlarıyla, bu görüşün İmam'ül Hüda'nın görüşü olmadığını göstermeye çalışacağım.

Evvela şunu söylemeliyim ki; dil ile ikrarı ister zaid rükün, ister islam ahkâmının icrası için şart kabul etsinler, hanefilerin nazarında ikrar-tasdik münasebeti iman-amel münasebeti gibi değildir. Bu hususu dil ile ikrarı sarahaten emreden nasların varlığıyla açıklayabiliriz. Yukarıda zikrettiğimiz iki görüşün de menbağı İmam-ı Azam Ebu hanife (ra) olduğuna göre, Onun görüşlerine başvurarak meseleyi sarahate kavuşturabiliriz.

"İman; dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir."⁽⁵⁵⁾ tanımı hem Fıkh-ı Ekber'de hem de Vasiyye'de yer almaktadır. Sadruşşeria'nın (rh) **"İnsan, ruh ve cesetten mürekkebdir. Derunundakine delalet eden bir kelim ile derunundakini izhar etmedikçe, insanın bu sıfatı tamamlanmış olmaz."**⁽⁵⁶⁾ şeklindeki izahı doğrudan İmam-ı Azam'ın **"Onun madenin ve yerleştiği yerin kalp olduğu, fer'inin de cesette bulunduğu söylenir."**⁽⁵⁷⁾ sözüne telmih olduğu açıktır.

İmam-ı Azam **"İman; tasdik, marifet, yakin, ikrar ve islamdır."**⁽⁵⁸⁾ ifadesiyle imanın vasıflarını batından zahire olacak şekilde sıralamıştır. Vasiyyede ise tek başına ikrarın ve yine tek başına marifetin iman olamayacağını ifade buyurmuştur. **Hazreti İmam**, Fıkh-ı Ekber'de iman ile islamın lügat bakımından farklı olmakla birlikte, imansız islam, islamsız imanın olamayacağını, bunların iç ile dış gibi olduklarını ifade buyurmaktadır.

İmam-ı Azam'ın insanları tasdik bakımından üçe ayırdığı görüldüğü: **"Birincisi Allah Tealadan kendilerine ulaşanları kalpleri ve dilleri ile tasdik edenler. İkincisi dilleri ile tasdik**

(55) Ebu Hanife, **Fıkh-ı Ekber**, ibnihisam.com, s 8, Ankara 2020; Vasiyye, ibnihisam.com, s 5, Ankara 2020.

(56) Sadruşşeria es-Sani, **et-Tavzih Maa't-Telvihi**, ty., s. 301.

(57) Ebu Hanife, **Fıkh-ı Ebsat**, ibnihisam.com, Tah: M.F. Özdemir, s 24, Ankara 2023

(58) Ebu Hanife, **el-Alim ve'l Müteallim**, ibnihisam.com, s. 13. Ankara 2023.

edip, kalpleri ile tekzip (yalanlayanlar) edenler. Üçüncüsü kalpleriyle tasdik edip, dilleri ile tekzip edenler."⁽⁵⁹⁾ Üçüncü sınıftaki kişileri, Hazreti İmam şu şekilde tavsif etmektedir: "Bunlar Allah indinde mü'min, insanlar katında kafirdir. Bu takiyye durumunda diliyle küfür izhar ettiği halde Allah katında mü'min olan kimsedir. Allah katında mümin olduğu halde, o kimsenin takiyye yaptığını bilmeyen tarafından kafir olarak isimlendirilir"⁽⁶⁰⁾ İmam-ı Azam'ın (Ra) "Üçüncüsü kalpleriyle tasdik edip, dilleri ile tekzip edenler." ibaresiyle insanlar arasında küfür diyarında, korku sebebiyle takiyye yapmak zorunda kalanları kasdettiğini sarahaten ifade buyurmaktadır. Normal şartlar altında bir müminin tekzip ifadesi kullanması heralde söz konusu olamaz. Bu üçüncü sınıfta yeralanların; ikrah altında, tekzip ifadesi kullanmak zorunda kalanlardan ibaret olduğu hususu, her akıl sahibinin anlayabileceği bedihi bir husustur.

"Allah Teala, insanları kalplerinde bulunanlardan dolayı mü'min veya kafir olarak isimlendirmiştir. Çünkü Allah kalplerde olanı bilir. Biz de insanları lisanlarından zuhur eden, tasdik, tekzip, din ve ibadet ile mü'min veya kafir olarak isimlendiririz.(...) Bazı insanları da mü'minlere şeklen benzemeyip kafirlere şeklen benzedikleri için kafir olarak isimlendiririz. Halbuki bunların, bilgimiz dışında iman edip namaz kılmaları dolayısıyla Allah katında mü'min olmaları mümkündür."⁽⁶¹⁾ İmam-ı Azam'ın (ra) "şeklen kafirlere benzeyen" ibaresiyle mü'minler cemaati içerisinde olanları kastetmediği açık, müslümanlar içerisinde olsalardı, diğer mü'minlerin haberi olmadan gizlice iman edip, yine gizli namaz kılmaya ihtiyaç duymazlardı. Dolayısıyla burada da kastedilenler, yukarıdaki ibarede olduğu gibi korku sebebiyle, bir mazerete binaen imanlarını izhar edemeyen mü'minlerdir.

Yukarıda izahattan da anlaşıldığı üzere İmam-ı Azam Ebu Hanife (ra) sarahaten, dil ile ikrarın ancak bir mazarete binaen terkedilebileceğini ifade buyurduğu görülmektedir.

(59) Ebu Hanife, el-Alim ve'l Muteallim, ibnihisam.com, s. 13. Ankara 2023.

(60) Ebu Hanife, el-Alim ve'l Muteallim, Tah: M. Fatih Özdemir, s. 13. Ankara 2023.

(61) Ebu Hanife, el-Alim ve'l Muteallim, ibnihisam.com, s. 27-28. Ankara 2023.

İmamü'l Hüda Ebu Mansur el-Maturidi'nin (ra) bu husustaki görüşüne gelince; İmam Maturidi imanın madenin, yatağının kalp olduğunu; ikrarın, imanın kendisi değil, kalpteki tasdike kılavuz olduğunu ifade buyurmuştur. İmam Maturidi, kitab'ut tevhitte nakli ve akli deliller ile **"Dil ile ikrarın iman yerine geçtiği ve imanın yatağının kalp olmadığını"** iddia edenlerin görüşlerini iptal etme gayesi gütmektedir. İmam Maturidi; imanın yatağı olan kalpte olana muttali olmamızın mümkün olmadığını, bunun için zahire itimat etmek gerektiğini de ayrıca ifade eder. Fakat bu zahiren yapılanların imanın kendisi olmadığını belirtir.

"Kelime-i şهادeti dilleriyle ifade edinceye kadar insanlarla savaşılabileceğini beyan eden hadiste, dille ikrarın iman yerine geçtiği veya imanın kalpte oluşmayacağı iddiası lehine delil olma durumu yoktur. Burada söz konusu olan kelime-i şهادeti söylemenin (kalpteki) imana kılavuzluk yapması ve onu ifade etmesidir. Böylelerinin beyanı, ifadelerinin içeriğine bağlı olarak zahiri hükümlerde geçerli kılınır, çünkü işin iç yüzünü bilme imkanına sahip değiliz. Zaten insanlar arasında ortak bütün işler bu esasa bağlı olup ilgililerin bilebilecekleri çerçevede belli hükümlere bağlanmaktadır, bununla birlikte olayların başka gerçeklere sahip olmaları daima mümkündür. Bizim burada anlattıklarımızda da bu hususun ispatı vardır. Ayrıca kafirler ile müminleri birbirinden ayırmak için uygulanagelen yöntemde aynı mahiyettedir; bu husus için simgeler çeşitli kıyafetler yahut da belli gruplarla bulunma gibi durumlar göz önünde bulundurulur, haddizatında bu sayılanlar küfür veya İslam'ın kendisi değilse de; işte dille kelime-i şهادeti söylemek de aynı durumdadır. İman olayına ve kalbi hususlara vakıf olmaya dair naslar çerçevesinde açıkladığımız ayetler de aynı konumdadır, şu an tartıştığımız mesele de. Nihai gerçeği bilen Allah'tır." ⁽⁶²⁾

Kanaatimce; yazdıklarına istinaden, İmam Maturidi'nin **"Kişi, herhangi bir mazereti olmaksızın dil ile ikrarı terk ederek mücerret tasdikle kendi ve Allah (cc) katında mümindir."** görüşünde olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim kendisinden, bu yönde sarıh bir rivayet mevcut değildir. Hem **el-Kitabu't Tevhitte**, hem de **et-Tevilat'da** meseleyi **"İman mahza (62)** Ebu Mansur el-Maturidi, **Kitabü't Tevhid - Açıklamalı Tercüme**, Terc: Bekir Topaloğlu, İsam 2015, s. 568.

50• Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

dil ile ikrardır." görüşünde olan kerramiyeye cevap olarak ele almıştır.

Daha sonra gelen ülema umumiyetle İmâm Mâturudî'nin "İman, kalb ile tasdikdir. İkrar, islam ahkâmının icrası için şarttır." görüşünde olduğunu tekrar etmekle iktifa etmişler, tefarruata girmemişler, "*herhangi bir mazereti olmaksızın dil ile ikrarı terk eden kimsenin mü'min olup olmadığı*" meselesine temas etmemişlerdir. Bunların başında Seyfû'l Hak Ebu'l Muîn en-Nesefî (ö.508/1115) gelmektedir. Sonra gelen hanefi kelimcilerin umumiyetle Ebu'l Muîn en-Nesefî'nin yazdıklarını tekrar ettiği görülmektedir. es-Sâbûnî'nin (ö.580/1184) biraz daha teferruatlı bir şekilde meseleyi ele aldığı görülüyor. Ömer el-Habbâzî (ö.691/1292) ve Ebü'l Berekât en-Nesefî (ö.710/1310) meseleyi özet olarak zikrederken, es-Siğnâkî'nin (ö.730/1330) meseleyi teferruatlıca işlediği, es-Sâbûnî'nin yazdıklarını neredeyse birebir naklettiği görülmektedir. Fakat bu hanefi alimlerden hiç birisi "*Kişi, herhangi bir mazereti olmaksızın dil ile ikrarı terk ederek mücerret tasdikle kendi ve Allah (cc) katında mümindir.*" görüşünü İmam Mâturudî'ye atfetmemişlerdir.

Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730/1330) yukarıda isimlerini zikrettiğimiz hanefilerden farklı olarak "*Buna göre; kim kalb ile tasdik eder, dil ile beyan etmeye kadir olduğu halde dil ile ikrar etmezse, Allah Teala indinde mü'min fakat dünya ahkâmında mü'min değildir.*"⁽⁶³⁾ görüşünü İmam Mâturudî'ye atfetmektedir.

Kanaatimce; Abdülazîz el-Buhârî'nin (ö. 730/1330) bu husustaki görüşü doğru değildir. Çünkü, İmam Mâturudî'ye göre; İman, mücerret tasdik olmakla birlikte, bu, üzerine hüküm kurulamayacak, başka kimsenin bilemeyeceği bir husustur. Dolayısıyla zahiri hükümler geçerlidir. Ancak küfür diyarında bulunan bir kimse, ikrah altında kalbindeki imanı ikrar etmekten çekinir. İslam diyarında bulunan bir kimse veya ikrah altında olmayan bir kimse -böyle bir tehlike olmadığı halde- kalbindeki imanı ikrar etmekten çekiniyorsa itikadı terk etmiş demektir. Dolayısıyla "*Kişi mücerret tasdikle kendi ve Allah Teala katında mü'min olur. Fakat dünya ahkâmında kafirdir.*" demek; kişi, küfür diyarında veya ikrah altında bulunması

(63) Abdülaziz el-Buhari, Keşfü'l Esrar, c. 1, s. 274, DKİ 2009.

sebebiyle, kalbindeki tasdiki ikrar edemediği için mazurdur, demektir. Hüküm, zahire göre verildiği için, bu kişi, işin aslını bilmemeleri sebebiyle müslümanlar nazarında, dünya ahkâmında kafirdir. **"Bu şekilde bilmemiz sebebiyle Allah Teala bizi hesaba çekmez. Çünkü Allah Teala bizi kalplerde olanı ve gizli olanı bilmekle mükellef tutmamıştır. Rabbimiz bizi, insanların zahiren yaptıklarına göre onları mü'min olarak isimlendirmek, onları sevmek veya sevmemekle mükellef tutmuştur. Kalplerde gizli olanı ancak Allah Teala bilir."**⁽⁶⁴⁾ Bu durum münafığın zıddıdır. Münafık; zahiren, mü'min olduğunu ikrar etmesi sebebiyle dünya ahkâmında mü'mindir. Fakat kalbinde tasdikin bulunmaması sebebiyle Allah katında mü'min değildir. **el-Âlim ve'l-Müteallim** kitabında **İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'**den (ra) rivayet edilen de böyledir. Yukarıda **İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'**nin (ra) görüşünü, **el-Âlim ve'l-Müteallim** kitabından nakillerle açıklamıştık. Dolayısıyla **İmâm Mâturudî'**nin görüşü de budur.

Önde gelen gelen muhakkik hanefilerden biri olan **Şeyh Ebû'l Hasan el-Rüstüfağnî'**ye (ö.345/956) göre; **"Dil ile ikrar, aletlerin selameti için imanın şartıdır. İkrarın olmadığı durumlarda, iman yokluğuna hükmedilir. Kalbi imanla dolu olan ikrardan kaçınmaz. İkrardan kaçınan kişi, kalbinin tasdikten boş olduğunu bildirmiş olur. Bu, ikrarın insanlara bildirmek üzere kalbdeki tasdik dışı tezahürü olmasından kaynaklanmaktadır."**

⁽⁶⁵⁾ **el-Rüstüfağnî İmâm Mâturudî'**nin en yakın talebelerinden biridir. es-Sevâdu'l A'zam müellefi, **İmâm Mâturudî'**nin akranı ve arkadaşı **Hakîm Es-Semerkindî** (ö.342/953) de **"Dil ile ikrar etmeksizin, kalp ile tasdik etmek, mümin olmak için yeterli değildir. (...) Kim ki, dil ile ikrar edip, kalp ile marifet etmezse münafıktır. Kim de, Kalp ile marifet edip, dil ile ikrar etmezse kafirdir."**⁽⁶⁶⁾ görüşündedir. Yine ileri gelen muhakkik hanefilerden **Ebu'l-Leys es-Semerkindî'**ye (ö.373/983) göre **"Bütün enbiya ve resullerin (as) getirdiği şeyle [kelime-i şehadetle] Allah Teala'nın**

(64) Ebu Hanife, el-Alim ve'l Müteallim, Tah: M.Fatih Özdemir, ibnihisam.com, s. 28.

(65) Alaeddin el-Üsmendi, Lübabü'l Kelam, s. 164, Tah. M.S. Özervarlı, Tdv Yay 2019.

(66) Hakîm Es-Semerkindî, es-Sevâdu'l A'zam, Nuruosmaniye/2149, 63a-63-b.

52• Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

birliğini ikrar etmek, farzdır. Bunu tekrar etmek ve bu hal üzere devam etmek ise sünnettir."⁽⁶⁷⁾ Akaid müellifi Necmeddîn Ömer en-Neseî (ö. 537/1142) tefsirinde **"Bu ayette ikrarın şart olduğuna delil vardır."**⁽⁶⁸⁾ demiştir. İkrar hususundaki yanlış kanaatlerin önüne geçmek için olsa gerek, Nûreddîn es-Sâbunî (ö. 580/1184) **"Bunun içindir ki, dil ile ikrarın ömür boyunca bir defa vuku' bulması kafidir."**⁽⁶⁹⁾ demiştir.

Müteahhirun döneminin muhakkik alimlerinden Ebü'l Berakât en-Neseî'nin (ö. 710/1310) (rh) tasdik-ikrar meselesine bakışı dikkate şayandır. el-Umde isimli eserinde imanı **"Kalb ile tasdikten ibarettir. İkrar ise ahkâmın uygulanabilmesi için şarttır."**⁽⁷⁰⁾ şeklinde tanımlarken. Diğer taraftan usûl eserinde **"İmkânı olduğu halde ikrarı terk etmek aynı zamanda itikadı terk etmektir. Kim kalp ile tasdik ettiği halde mazeretsiz beyanı terk ederse, mü'min değildir. Kim kalbinde tasdiki seçtiği halde bu imanı beyana imkan bulamazsa, bu kimse için azap yoktur ve mü'mindir. Tahkik bu şekildedir."**⁽⁷¹⁾ diyerek ikrarı zaid rûkûn olarak beyan etmiştir.

Sadrüşşerîa es-Sânî (ö. 747/1346) **"İkrar, tasdikin varlığının delilidir. İnsan, ruh ve cesetten mürekkebirdir. Derunundakine delalet eden bir kelim ile derunundakini izhar etmedikçe, insanın bu sıfatı tamamlanmış olmaz. Bu durum insanın diğer fiileri gibi değildir."**⁽⁷²⁾ demiştir.

Burhâneddîn el-Bağâbikî el-Buhârî'nin (ö. 750/1349) tasdik-ikrar münasebetini ve meşayihî hanefiyyenin bu meseleye bakışını net bir şekilde ifade ettiği görülmektedir: **"Fukahâ'nın 'İkrar zaid rûkündür.' görüşü, Ebu Hanife ve ashabının görüşüne en yakın görüştür. Ebu Mansur el-Maturudî'ye göre; İman, tasdiktir. İkrar, şeri ahkâmın icrası için şarttır. Bu görüş Ebu Hanife'den rivayet edilmiştir. Kelamda muhtar görüş budur. Bu ihtilaf lafzidir. Manada ihtilaf yoktur.**

(67) Ebu'l-Leys Es-Semerkandî'nin Mukaddimetü's-Salat isimli Eserinin Tahkikli Neşri, Ferit Dinler, s. 561-563, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 2016.

(68) Necmeddin en-Neseî, et-Teyisir fi't-Tesir, c.2, s. 475, Daru'l Lubab, 2019/1440.

(69) Nureddin es-Sabuni, Maturidiyye Akaidi, s. 171-172, B.Topaloğlu, D.İ.B. 2005.

(70) Ebu'l Berekat en-Neseî, İslam inancının Ana Umdeleri, s. 98, Endülü's Y. 2019.

(71) Ebu'l Berekat en-Neseî, **Keşfü'l Esrar**, c.1, s.92, Daru'l Kütübü'l İlmiyye.

(72) Sadrüşşeria es-Sani, et-Tavzih Maa't-Telvihi, ty., s. 301.

Çünkü zaid rükün hakikatte ahkâmın icrası için şart manasına gelir."⁽⁷³⁾

Fukaha nazarında -ki bu cumhurun kanaatidir.- kişi yüz sene mü'min olarak yaşasa, fakat kafir olmaya niyet etse, mücerret niyetle kafir olur. Fakat kafir, mücerret niyetle mü'min olmaz. Mü'min olması için -mazeret müstesna- kalp ile tasdik ve dil ile ikrar etmesi gereklidir. Bu husus, zekat babındaki, ticaretin mücerret niyetle değil ancak o işe başlamakla olacağı bahsine benzer.⁽⁷⁴⁾⁽⁷⁵⁾⁽⁷⁶⁾

Netice olarak; ister **fukahânın** kabul ettiği gibi ikrarı zaid rükün olarak kabul edelim; ister de kelamcı hanefilerin, başta **İmam Maturudi'nin** ifade buyurduğu gibi ikrarı ahkâmın icrası için şart olarak kabul edelim, bunlar aynı manaya gelmektedir. Hanefilerin kahir ekseriyyetine göre; mümin mazeretsiz olarak dil ile ikrarı terk etmez. Eğer kişi mazeretsiz olarak dil ile ikrarı terk ederse, bu tasdiki de terk ettiği manasına gelir. Herşeyin aslını Allah bilir. Ve'l Hamdülillahi rabbil alemin.

(73) Burhâneddîn el-Bağâbikî el-Buhârî, **Şerhu't Temhid li Kavaidu't Tevhid**, s. 404, Mektebetü'l Ğânim 1443/2022.

(74) Tahir el-Buhari, **Hülasatü'l Fetava Kitabu elfazı'l Küfr**, Th: M.F. Özdemir, s. 8.

(75) el-Aynî, **el-Binâye fi Şerhi'l Hidaye**, c.3, s. 366, Daru'l Fikir, Beyrut 1990.

(76) İbn Âbidîn, **Reddül Muhtâr**, c. 3, s. 193, Dâru'l Âlem'ül Kütüb, Riyad 2003.

Kaynakça

Ebu Hanife, Fıkh-ı Ekber, ibnihisam.com, Tah: M. Fatih Özdemir, Ankara 2020.

_____, Fıkh-ı Ebsat, ibnihisam.com, Tah: M. Fatih Özdemir, Ankara 2023.

_____, Vasiyye, ibnihisam.com, Tah: M. Fatih Özdemir, Ankara 2020.

_____, el-Alim ve'l Müteallim, ibnihisam.com, Tah: M. Fatih Özdemir, Ankara 2023.

_____, Risaletü Ebu Hanife İla Osman el-Betti, ibnihisam.com, Thk: Muhammed Fatih Özdemir, Ankara 2024.

Tahavi, el-Akaididü't Tehaviyye, Daru'l Beşarü'l İslamiyye, Beyrut 1993.

Ebu Mansur el-Maturidi, Kitabü't Tevhid - Açıklamalı Tercüme, Terc: Bekir Topaloğlu, İsam 2015.

Hakîm Es-Semerkandî, es-Sevâdu'l A'zam, Nuruosmaniye/2149, 63a-63-b.

_____, es-Sevâdu'l A'zam, Dar'ul Yasin, İstanbul 2013.

Ebu'l-Leys Es-Semerkandî'nin Mukaddimetü's-Salat isimli Eserinin Tahkikli Neşri, Ferit Dinler, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 2016.

Ebü'l-Leys Es-Semerkandî'nin “En-Nevâzil” isimli Eseri: Tenkitli Neşir ve İnceleme, Muhammed Hafız Karamustafaoğlu, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi 2022.

en-Nâtîfî, el-Ecnâs, Dâru'l Me'sûr, Medine 2016.

Fahru'l-İslam el-Pezdevi, Usulu'l Pezdevi, Tah: S. Bektaş, Daru'l Beşairu'l İslamiyye, Beyrut 1983.

Şemsü'l-eimme es-Serahsî, Usulüs Serahsi, DKİ, Beyrut 1326/2005.

Sadru'l-İslam Ebul Yusr el-Pezdevi, Ehli Sünnet Akaidi, Terc: Ş. Gölcük. Kayıhan Yay, 1994.

Ebu'l Muin en-Nesefî, et-Temhid, DKİ, 1428/2008.

_____, Tabsiratü'l Edille, Tahk: Claude Selame, 1993.

_____, Bahru'l Kelam, Daru'l Fetih, 2014/1435.

Necmeddin en-Nesefî, el-Akaid, Daru'l Beşarü'l İslamiyye, Beyrut 1993.

_____, et-Teyisir fi't-Tesir, Daru'l Lubab, 2019/1440.

Tahir el-Buhari, Hülasatü'l Fetava Kitabu elfazı'l Küfr, ibnihisam.com, Tah: M. Fatih Özdemir, Ankara 2020.

Alaeddin el-Üsmendi, Lübabü'l Kelam, Tah. M.S. Özervarlı, Tdv Yay 2019.

Nureddin es-Sabuni, Maturidiyye Akaidi, B.Topaloğlu, D.İ.B. 2005.

_____, el-Kifâye fil Hidâye, İSAM, 2013.

el-Kâsânî'nin el-Mu'temed Adlı Akaid Risâlesi, c. 7, sayı 1, 539-540, Tekirdağ İlahiyat Dergisi 2021.

_____, Bedaiu's Sanai, DKİ, Beyrut 1426/2003.

Baybars b. Yalınkılıç, en-Nuru'l Lami', Fazıl Ahmet Paşa/861.

Ömer el-Habbâzî, el-Muni fi'l Usul, Tah: M. Muzhir Beka, Mekke 1403.

Ömer el-Habbâzî, Kitabu'l Hadi fi Usuliddin, Laleli 2473.

56• Hanefilere Göre İman'ın Tanımı

Ebu'l Berekat en-Nesefî, İslam inancının Ana Umdeleri, Terc: T. Yeşilyurt, Endülüs Yay. 2019.

_____, Keşfü'l Esrar, DKİ, Beyrut 2015.

Hüsâmeddin es-Siğnâkî, et-Tesdîd fî Şerhi't Temhîd, Tah: Ali Tarık Ziyad Yılmaz, İSAM, İstanbul 2020.

Abdulaziz el-Buhari, Keşfü'l Esrar, DKİ, Beyrut 2009.

Sadruşşeria es-Sani, et-Tavzih Maa't-Telvih, ty.

_____, Şerhu Tadili'l Ulum, D.İ.B., Ankara 2021.

Kıvâmüddin el-Kâkî, Câmiu'l Esrâr fî Şerhu'l Menâr, Mekke 1326.

Burhâneddîn el-Bağâbikî el-Buhârî, Şerhu't Temhid li Kavâidu't Tevhîd, Mektebetü'l Ğânim 1443/2022.

Ekmeleddin el-Baberti, Şerhu'l Vasiyye, Daru'l Fetih 2017/1438.

Molla el-Fenari, Fusul'ül Bedayi, DKİ, Beyrut 2006.

Bedreddin el-Aynî, el-Binâye fî Şerhi'l Hidaye, Daru'l Fikir, Beyrut 1990.

İbnü'l Hümam, el-Müsamere fî Tavzihi'l Müsayere, Daru'l Fetih 2018.

Molla Hüsvrev, Miratü'l Usul, TC. Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2024

Ali el-Kârî, Şerh'ül Fıkıh'ül Ekber, Daru'l Nefais 2016/1437.

Hüseyin b. İskender, el-Cevheretü'l Münife, Tah:M.F. Özdemir ,ibnihisam.com, Ankara 2024.

İbn Âbidîn, Reddül Muhtâr, Dâru'l Âlem'ül Kütüb, Riyad 2003.
